

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

HATODIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

A M. T. AKADÉMIA
FÜZETKÖZLÉSI HIVATALA

BUDAPEST, 1881.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

3 13602

TARTALOM.

- I. Szám. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népesedési mozgalma. K o n e k S á n d o r t ó l.
- II. » Nagy férfiak szerepe a történelemben. (Székf. ért.) Z s i l i n s z k y M i h á l y t ó l.
- III. » Kazinczy Gábor irodalmi hatásáról. Irodalom-történeti tanulmány. J a k a b E l e k t ó l.
- IV. » Emlékbeszéd Urházy György felett. Szilágyi Sándor t ó l.
- V. » Palaczky Ferencz emlékezete Z s i l i n s z k y M i h á l y t ó l.
- VI. » A nemzetgazdaságtan és módszere s a társadalmi tudományok terén való haladás nehézségei. W e i s z B é l á t ó l.
- VII. » A magyar jogi műnyelv kérdéséhez. Jogirodalmi tanulmány, tekintettel jogi műnyelvünk jelenére, múltjára, mivoltára és gyökeres javítására. B a k o s G á b o r t ó l.
- VIII. » A fémvaluta kérdése a tudomány jelen állása szerint. Első rész: »Egyszerű vagy kettős valuta?» Kautz Gyulától.
- IX. » A magyar és osztrák államháztartás 1868—1877-ig. L á n g L a j o s t ó l.
- X. » Gróf Teleki Domokos emlékezete. D e á k F a r k a s t ó l.
- XI. » Emlékezés Zsilinszky Imre l. tagra. T ó t h L ő r i n c z t ó l.
- XII. » A perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban. (Székf. ért.) H a j n i k I m r é t ó l.
-

MAGYARORSZÁG

ÉS EGYES TÖRVÉNYHATÓSÁGAINAK

NÉPESEDÉSI MOZGALMA.

Dr KONEK SÁNDOR

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a II. osztálynak 1879. október hó 13-án tartott ülésén.)

BUDAPEST, 1879.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

Magyarország és egyes törvényhatóságainak népesedési mozgalma.

Köztudomás szerint, országos statisztikánknak egyik legelhanyagoltabb része: a népesedési mozgalom időszakonkinti kimutatása. Daczára minden törekvésnek, nem sikerült azt a legújabb időkig amaz ösvényre visszavezetni, melyen az abszolút államhatalom korában minden fennakadás nélkül haladott; nem sikerült jelesen sem az 1866 óta e téren beállott adathézagot utóbb gyűjtött adatokkal betölteni, sem pedig felhagyva e lehetetlennek látszó áthidalási törekvéssel, az utóbbi évek valamelyikére a kívánt adatokat oly terjedelemben s oly részletességgel beszerezni, a mint azok nemcsak Ausztriában, hanem a társországokban is folyton gyűjtettek s mai nap is gyűjtetnek; 1867 óta egész 1876-ig azzal be kellett érniünk, hogy az évi esketések, születések és halálozások iránt csak a legsommásabb adatok valahogyan kézrekerítették, tehát épen azon évtizedről hiányzanak részletes népmozgalmi adatok, melyben megújult parlamentaris életünknek a társadalmi és közgazdasági állapotok átalakítására való befolyása, a népesedési műfolyamban mutatkozó változások szerint lett volna megítélendő.

Legelőször megint 1876-ra vonatkozólag sikerült részletesebb adatgyűjtést megindítani és annak eredményét országos statisztikai hivatalunk évkönyve hatodik évfolyamának csak ez idén megjelent első füzetében mutatja be, holott a horvát-szlavon országos statisztikai hivatalnak szintén ez idén megjelent közleményében már az 1877-ki adatok és pedig együttesen az 1875 és 76-ki évekkel összeállítva találhatók.

Bár mennyire is megszégyenítő, hogy a magyar statiszt. hivatal nem vala képes előbb czélt érni sem az 1876-ki

évnél tovább nem jutni, bármennyire sajnós, hogy még ez elkészett kimutatás sem bír ama terjedelemmel és részletességgel, melylyel az akár az osztrák örökös tartományokban, akár Horvát-Szlavóniában bír, sőt a melylyel a mi kimutatásaink is az abszolút kormány idejében bírtak, kivált a halálozási viszonyt illetőleg, mire nézve a legutóbbi közleményben sem a halálozás oka és ideje, sem egyéb nevezetesebb mozzanatok nincsenek fölveve, úgy, hogy péld. még 1876-ból sincsen semmi adatunk a járványok, vagy az öngyilkolás ez évi áldozatairól, — mégis örülnünk kell, hogy legalább meg van törve a jég, újra meg van kezdve az adatnyomozásnak tíz éven át elmaradt művelete.

A közlött adatokban legalább 1876-ra megint a népesedési mozgalom legtöbb momentuma iránt némi tájékozást nyertünk, és pedig nemcsak az egész országra, hanem minden egyes, a területi új beosztás szerint mainap fenlevő megye, és önálló törvényhatósági joggal felruházott városra vonatkozólag, miután az adatanyag a mai szerkezetű törvényhatóságok szerint van feldolgozva és ez képezi a szóban levő közleménynek legbecsesebb oldalát, ez növeli különösen a közlött számadatoknak hasznavehetőségét.

Legyen szabad remélnünk, hogy országos statisztikai hivatalunk ez ösvényen akadálytalanul tovább fog haladni, és hogy az imént felvett fonal nem fog újra megszakadni, sőt legyen szabad remélenünk, hogy mivel az adatkészletnek a mai politikai beosztás szerinti feldolgozására meg van nyerve a keret és megszerezve a hivatalbeli organumok részéről a kívánt technikai ügyesség, a népmozgalmi adatok ezentul nagyobb gyorsasággal fognak közzététetni.

K e l e t i tagtársunk »Magyarország népességének szaporodása és fogyása« című értekezésében a kérdéses közleményben foglalt adatokat már felhasználta ugyan, és pedig előbb még, mintsem közrebocsátva lettek volna, de nem mutatta be azokat egész terjedelmökben, nem derítette ki az egyes törvényhatóságoknak népmozgalmi folyamát, csak arra szorítkozván, hogy azok segélyével a magyar faj szaporátlan-ságáról keringő téveszméket lerombolja; a közlött adatanyag ennél fogva még sokféle más irányban, jelesen a népesedési

hullámlásban visszatükröző közgazdasági viszonyok méltatására eredményesen vala felhasználható; a jelen értekezésben az meg van kísérelve, a közleményben foglalt abszolút számok vissza vannak vezetve relatív értékekre, t. i. százalékos arányokra; a népesedés egyes tényezői s azoknak minden momentuma az egyes törvényhatóságoknak az 1876-ki év elejére kiszámított népességéhez viszonyítva akkép vannak felhasználva, hogy mind az egész országról, mind annak külön törvényhatóságairól annyira mennyire hű népmozgalmi képet nyújtsanak; a horvát-szlavonországi adatok segélyével pedig az egész magyar birodalomnak ebbeli néprajza egyik és másik tekintetben kiegészítve be van mutatva, mi annál érdekesebb, minthogy 1867 óta mai napig nem állott rendelkezésre támpont, mely a korábbi népmozgalmi tapasztalásokat akár megerősíthette, akár helyreigazíthatta volna.

Egy év adataiból legkevesebbé sem lehet ugyan akár egy egész ország, akár egyes adminisztratív körzeteknek népmozgalmi folyamát helyesen construálni, de azért még sem tartotam feleslegesnek jelen értekezésemet a tisztelt Akadémiának bemutatni, mert ezzel meg van vetve az alap a jövőben begyűlendő adatokkal való tanulságos egybevetésekre, meg van kezdve a sorrendnek megállapítása, melyben a százalékokban kifejezett népesedési arányok szerint sorakoznak úgy megyei, mint városi törvényhatóságaink, a mi, feltéve, hogy ezentúl a népesedési adatok pontosan fognak beérkezni, és gyorsabban mint eddig közzététetni, számos társadalmi és közgazdasági kérdés megfjtésére fog vezethetni.

Azon sajnos körülményt illetőleg, hogy a szóban forgó közleményben éppen a legfontosabb népmozgalmi tényezőre, t. i. a halálozási viszonyra nézve még a legujabb adatok is annyira soványak, vigasztalást találunk egyfelől ama reményben, hogy jövőre az adatok e tekintetben nálunk is, legalább az osztrák tartományokban vagy a társországokban fenlevő mérvben és terjedelemben fognak gyűjtetni; másrészt megnyugvást találunk a multa nézve ama meggyőződésben, hogy a közegészségügyet rendező törvény értelmében a közegészségi organumok által évenként beadandó jelentésekből e házag könnyen lesz kipótolható, föltéve természetesen, hogy az illetők

e kötelesség pontos teljesítésében époly lelkiismeretesen és gyorsan fognak eljárni, a mily erélyesen felsőbb administratív közegeink annak megfelelő teljesítését fogják ellenőrizni, és a begyűlt becses stat. anyagot készségesen fogják a tudomány szolgálatába bocsátani. Eddig ugyan még semmi nyoma nincsen annak, hogy az 1876: 14. t.-cz. követelményeinek az illető organumok részéről meg lett volna felelve, de reméljük, hogy az országos statisztikai tanács nem fogja elmulasztani annak idején kellően sürgetni, hogy ezen a statisztikai hivatal részéről eddig gyűjtött népmozgalmi adatokban mutatkozó hézag legalább ez uton pótolassék helyre.

Az évi esketések, melyeknek hullámzása leginkább a közgazdasági viszonyok szerint képződik, anyagi okok folytán be elsősorban a házasságok kötésére, az utolsó évtizedben csakugyan nálunk is eléggé érthetően tüntetik fel a közgazdasági momentumnak eme befolyását; legnagyobb esketési summával találkozunk 1868-ban a megújult parlamentarizmus élet erősebb működésének és hatalmas gabna-exportnak ez évében, meg 1873-ban a szédelgésig ment termelési tevékenység szakában, míg 1870 és 1876-ban éppen ellenkező okoknál fogva a minimum mutatkozik, és ez utóbbi mindkét évben egyaránt feltűnő a hanyatlás a megelőző évhez képest, így 1870-ben 12,278-al kevesebb házasság kötött, mint a közvetlen előtte való 1869-iki évben, 1876-ban pedig 12,432-vel kevesebb esketés volt, mint 1875-ben; egyáltalán az 1876-ki esketések 11,505-tel maradnak az utolsó évtized átlaga mögött, mi 7,2⁰/₀-nyi csökkenést jelent; volt t. i.

1867. . . 135,661 esketés,	1872. . . 147,553 esketés,
1868. . . 179,637 »	1873. . . 153,068 »
1869. . . 146,277 »	1874. . . 143,718 »
1870. . . 133,999 »	1875. . . 147,440 »
1871. . . 142,853 »	1876. . . 135,011 »
tíz évi átlag	146,516 »

Minthogy Magyarország népessége az 1876-ki év elején a népmozgalmi adatokra fektetett számítás szerint 13.525,459 főből állott, egy-egy esketés 100₂ lélekre jött, holott 1871-ben 95₈ lélekre, 1872-ben 93₁, sőt 1873-ban 90 lélekre, és 1874. meg 1875-ben 93₃, illetőleg 91₀ lakó után számíttatott egy

esketés; mivel pedig Horvát-Szlavóniában is újabban hasonló hanyatlás mutatkozik, az 1874-ik év a magyar sz. korona összes területén tetemesen kevesebb esketést tüntet fel, mint a megelőző évek; így volt a magyar birodalomban 1874-ben 162,807 és 1875-ben 169,096, ellenben 1876-ban csak 154,305 esketés, vagyis 14,791-el kevesebb, mint a közvetlen előtte való évben; a csökkenés ennél fogva az egész magyar államterületen 8,7%, tehát nagyobb még, mint magában Magyarországon különvéve; a társországokban 1876-ban még felűnőbb mérvben mutatkozáván a hanyatlás, mint az anyaországban. Miután pedig a közgazdasági viszonyok jóformán egyenlők a magyar korona összes területén, e körülményből inductio útján némileg következtetni lehet, hogy a magyar országos statisztikai hivatalnak az 1876-ra vonatkozó kimutatása ugyanama realis alapon nyugszik, mint a Horvát-Szlavonországé, mely pedig, mint tudjuk, a többi örökös tartományokban dívó adatnyomozási ösvényen halad.

A közgazdasági viszonyok befolyását az egyes törvényhatóságok esketési arányában is nagyobb-kisebb hűséggel visszatükrözve találjuk, az oeconomiailag jobban situált, főleg mezőgazdasággal kiválóbban foglalkozó megyékben magasabb esketési arány mutatkozáván; de erre még egyéb mozzanatok vesznek és pedig sokszor döntő befolyást, jelesen a férfi és nő-lakosság közt fenforgó aránykülönbözet; ismeretes dolog levén, hogy a hol aránylag több a fi- mint a nő-lakos, vagy a hol legalább a nőnépességnek számtulcsúlyozása csekélyebb, ott több esketés is számíttatik, és mivel e számbeli fölülkerekedése a nőnépességnek a filakók fölött keletről nyugat felé és délről észak felé mindinkább emelkedik, az esketési arány ugyanamaz irányban mindinkább alább száll és legcsekélyebb észak és nyugat felé eső megyéinkben, legnagyobb dél és kelet felé vonuló megyékben; az 1876-ki adatok szerint, az egyes törvényhatóságok, ha ugyanaz év elejére kiszámított népességüket vesszük alapúl, következőleg sorakoznak:

	egy esketés hány lakóra.		egy esketés hány lakóra.		egy esk. h. lakóra
Borsod . .	80. ₉	Bihar . .	96. ₄	Esztergom	107. ₄
Heves . .	83. ₇	Abauj . .	96. ₆	N.-Küküllő	107. ₉
Nógrád . .	84. ₈	Maros-Torda	96. ₆	Torda-Ar.	108. ₂
Szilágy . .	85. ₉	Udvarhely	97. ₁	Nyitra . .	108. ₃
Csanád . .	86. ₈	Trencsén .	98. ₃	Hunyad .	108. ₅
Szatmár .	88. ₃	Torna . .	98. ₈	Beszt.-Nasz.	108. ₇
Jász-N.-K.-		Tolna . .	99. ₀	Moson . .	109. ₁
Szolnok.	88. ₆	Bereg . .	100. ₁	Liptó . .	111. ₃
Hajdu . .	89. ₀	Gömör . .	100. ₆	Szörény .	111. ₅
Ugocsa . .	89. ₁	Torontál .	100. ₇	Háromszék	111. ₆
Bács-Bodrog	91. ₆	Veszprém .	101. ₃	Pozsony .	111. ₈
Szabolcs .	91. ₆	Csongrád .	101. ₆	Vas . . .	112. ₄
Békés . .	93. ₂	Ung . . .	103. ₂	Sopron . .	112. ₆
Somogy . .	93. ₄	Kolozs . .	103. ₈	Sáros . .	113. ₂
Hont . . .	93. ₆	Bars . . .	103. ₉	Máramaros	113. ₆
Arad . . .	93. ₈	Szeben . .	104. ₀	Komárom .	115. ₀
Baranya .	94. ₄	Temes . .	104. ₂	Brassó . .	116. ₃
Kis-Küküllő	94. ₉	Zólyom . .	104. ₃	Szepes . .	116. ₆
Zala . . .	95. ₂	Alsó-Fehér	105. ₁	Árva . .	118. ₂
Krassó . .	95. ₈	Fehér . .	105. ₈	Turóc . .	118. ₉
Pest-Pil.-Solt	96. ₂	Szoln.-Dob.	106. ₅	Fogarás .	119. ₃
Zemplén .	96. ₃	Győr . . .	106. ₈	Csík . . .	119. ₆

E sorozatban majd a kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb anyagi helyzet, jelesen a mezői iparnak kiválóbb vagy alárendeltebb szerepelése, majd a geográfiai fekvés szerint mutakozó nemi arányviszony jut elég világos kifejezésre. Az országos átlag felé emelkedő magasabb esketési aránynyal bíró 28 megyében nagyobb vagyonosság, emeltebb mezőgazdasági ipar, és a két nem közti számegyensúly eléggé magyarázza a magas esketési arányt, míg a többi megyékben, de kivált az átlag mögött annyira elmaradó 15 megyében, hol a kevesbbé kifejlett mezői ipar, vagy mostohább közgazdasági állapotok, hol a nőnemnek feltűnő számtúlszárnyalása fejthetik meg az esketési aránynak gyöngébb voltát; jóllehet ez észlelettől nem csekély eltérések mutatkoznak az egyik-másik

megyében, melyek majd helybeli körülményekben, majd egyéb viszonyokban lelik magyarázatukat.

A mezőgazdasági iparnak esketésnövesztő befolyása egyrészt onnan van, mivel a lakókat előbb juttatja önállóságra és a külön háztartás terheit is elviselhetőbbé teszi, másrészt, mivel a családban kínálkozik a legbiztosabb és legolcsóbb mezei munkaerő, és azért tulnyomó mezőgazdasági jelleggel bíró országban, mint Magyarországon, a nagyobb, népesebb városoknak határozottan csekélyebb esketési arányt kell feltüntetniök, mint a mezei lakosságnak, és csak oly városokban, hol kifejlett mű- és gyáripar, vagy élénkebb forgalom és kereskedés magára ölti a mezei ipart illető esketésnövesztő szerepet, az ország átlagával egyenlő vagy annál kedvezőbb esketési arány található; Magyarország nem minden népesebb városáról van külön kimutatva, hogy milyen azoknak évi népmozgalmuk, az a legújabb kimutatásban is csak ama 25 városra szorítkozik, melyek még jelenleg is külön törvényhatósági joggal felruházvák; de mivel ezek jobbára ama népesebb magyarországi községeket képezik, a hol kifejtettebb ipar és forgalmi életnél fogva a városi jelleg is tisztábban jelenkezik, nem érdektelen megvizsgálni, hogy mily esketési arány mutatkozik azokban és mily különbség forog fenn ezen és ama megyének hason aránya közt, melynek kebelében a város fekszik:

város		megye	
Nagyvárad	83.0	Bihar	96.4
Kassa	93.5	Abauj	96.6
Kolozsvár	93.8	Kolozs	103.8
Zombor	95.8	Bács	91.6
Szabadka	96.0	»	»
Ujvidék	100.0	»	»
Szatmár-Németi . .	97.0	Szatmár	88.3
Versecz	100.9	Temes	104.2
Kecskemét	101.2	Pest	96.2
Pécs	103.6	Baranya	94.4
Arad	104.4	Arad	93.8
Budapest	109.5	Pest	96.2
Debreczen	109.4	Hajdu	89.0
Holdm.-Vásárhely .	109.6	Consgrád	101.6

város		megye	
Baja	110. ₀	Bács	91. ₆
Komárom	110. ₃	Komárom	115. ₀
Pozsony	111. ₄	Pozsony	111. ₈
Szeged	112. ₀	Csongrád	101. ₆
Székesfehérvár	115. ₀	Fehér	105. ₈
Selmecz-Bélabánya	117. ₃	Hont	93. ₆
Pancsova	129. ₂	Torontál	100. ₇
Temesvár	135. ₅	Temes	104. ₂
Sopron	132. ₆	Sopron	112. ₆
Győr	138. ₄	Győr	106. ₈
Maros-Vásárhely	142. ₇	Maros-Torda	96. ₆

Sajátszerű, hogy éppen ama városokban mutatkozik legkisebb esketési arány, melyek úgymint Temesvár, Sopron, Győr és Maros-Vásárhely, fejlettebb iparuk és forgalmi életüknel fogva inkább az ellenkezőt sejtetnék, annál feltűnőbb ez észlelet különösen Temesvárott és Maros-Vásárhelytől, hol még a két nem közti számviszony is kedvezőbb esketési arány mellett szólhatna. De hogy egyáltalán mennyire alacsonyabb az említett 25 városban az esketési arány, mint a megyebeli lakosságnál, legjobban akkor szökik szembe, ha a két arányt átlagban tekintve szembesítjük egymással; volt. t. i. a 25 városnak 949,031 főre rúgó lakossága közt 1876-ban összesen 8873 esketés, vagyis egy 106.₉ lakóra, holott a 12.576,428 főre menő 65 megye lakosságára 126,138 esketés számíttatván, már minden 99.₇ lakóra jött egy esketés.

Az életkornak az esketési arányra való befolyását illetőleg azt tapasztaljuk, hogy a fiatal korúaknak az évi esketéseknél az ötvenes években nálunk általában tapasztalt magas képviselése, mely már az 1857-ik évi újonczozási szabályozás folytán tetemesen mérséklődött, a véderőről szóló 1868-ik évi törvény következtében, mely a megnősülési tilalmat még egy évvel továbbra, t. i. három évre terjeszti ki, méginkább szállt alá, úgy, hogy a 24 éven aluli vőlegények számviszonya, mely az ötvenes években 50 százalékgig is emelkedett, 1864—65-ben pedig 35—37⁰/₀-ra süllyedt, 1876-ban éppen 31.₂₅⁰/₀-ra ment alá, szintúgy a 20 éven aluli menyasszonyoké is 45⁰/₀-ról

33.⁸⁹/₀-ra olvadt le, mire nyilván a védkötelezettségen kívül a közgazdasági viszonyok rosszabbodása, jelesen a súlyosabb közterheknél fogva nehezített családfenntartás és önállóságra való juthatásnak nagyobb nehézsége érezhető befolyással van, míg Horvát-Szlavóniában, hol nemcsak a még katonailag szervezett őrvideken, hanem polgári kormány alatt levő területén is a házközösség intézménye részben még fennmaradt, 1876-ban is a 24 éven aluli vőlegények még mindig 45.²/₀-al, a 20 éven aluli menyasszonyok pedig 43.²/₀-al jelenkeznek. Tekintve az egybekelők életkorát, 1876-ban magában Magyarországbán következő arányviszonyok mutatkoznak, volt t. i. az esketett felek közt:

		vőlegény				menyasszony	
		általán	%			általán	%
24 éven alul	42,198	31. ²⁵		20 éven alul	45,748	33. ⁸⁹	
24—30 éves	59,901	44. ³⁷		20—24 éves	45,898	33. ⁹⁹	
30—40 »	18,418	13. ⁶⁵		24—30 »	22,902	16. ⁹⁶	
40—50 »	8,849	6. ⁵⁵		30—40 »	12,452	9. ²²	
50—60 »	4,337	3. ²¹		40—50 »	6,058	4. ⁴⁹	
60 éven fölül	1,308	0. ⁹⁷		50 éven fölül	1,953	1. ⁴⁵	
összesen: 135,011						135,011	

Ha mindjárt ama körülmény, hogy a fiatalabb korúaknak az évi esketésekben való részesülése mind a két egybekelők részéről ujabban tetemesen lejjebb szállt, némi tekintetben kedvező momentumnak tartható, a mennyiben úgy a mindennapi tapasztalás, mint bűnvádi statisztikánk tanúsítja, hogy a fiatal korúak egybekelése nem nyújt elég garantiát komoly meggondolás és ennél fogva tartós házassági boldogság iránt, mégis e viszonyból következtetni lehet, hogy a mezei ipar nálunk rohamos hanyatlás felé indul, mert felviruló mezőgazdaság nemcsak az anyagi önállóság biztosítása szempontjából, hanem a családtagokban kinálkozó legolcsóbb munkaerőre való szorultságnál fogva is kétségkívül növesztőleg hat ki a fiatalok egybekelési arányára, és azért érdekes megvizsgálni, hogy az egyes törvényhatóságok miképen sorakoznak, tekintve a fiatal korúaknak az évi esketések közti képviselését; az 1876-ki adatok szerint volt:

	24 éven aluli völegény ‰	20 éven aluli menyassz. ‰		24 éven aluli völegény ‰	20 éven aluli menyassz. ‰
Bács-Bodrog	55.4	37.6	Trencsén . .	27.2	21.6
Szörény . .	52.4	32.1	Hajdu . . .	27.1	38.9
Baranya . .	50.4	37.6	Alsó-Fehér .	27.1	22.9
Temes . . .	50.1	41.3	Kolozs . . .	27.0	30.0
Torontál . .	47.8	32.3	Hunyad . . .	26.8	33.5
Krassó . . .	47.0	40.0	Szeben . . .	26.3	36.6
Hont	45.7	39.3	Komárom . .	26.2	28.0
Torna	43.3	23.5	Fehér	26.0	32.5
Békés	41.1	48.8	Szoln.-Doboka	25.8	40.2
Csanád . . .	39.0	47.9	Sopron . . .	25.2	20.0
Arad	38.0	39.4	Ugocsa . . .	25.0	34.0
Pest	36.7	34.9	Máramaros .	24.8	31.1
Gömör	36.6	46.2	Besztercze-		
Liptó	36.6	21.6	Naszód . . .	24.7	36.7
Tolna	36.3	42.5	Szatmár . . .	24.4	30.2
Fogarás . . .	35.7	37.8	Szepes	24.4	23.0
Bereg	35.7	26.6	Zemplén . . .	24.3	31.4
Csongrád . .	35.5	34.9	Ung	24.3	30.1
Nógrád . . .	34.8	36.0	Szabolcs . . .	23.8	36.0
Somogy . . .	34.2	41.8	Brassó	23.4	42.4
Heves	34.0	42.3	Pozsony . . .	23.3	25.0
Esztergom . .	33.9	24.4	Veszprém . . .	23.0	30.3
Jász-N.-Kún	32.2	48.6	Maros-Torda	22.0	28.6
Borsod . . .	32.9	41.8	Turócz	21.6	26.4
Zólyom . . .	30.8	38.4	Árva	21.1	20.3
Kis-Küküllő	30.7	24.0	Sáros	20.5	30.4
Szilágy . . .	30.3	33.2	Abauj	20.3	29.0
Torda-Aranyos	30.0	26.5	Zala	20.1	33.1
Nagy-Küküllő	29.0	42.6	Győr	17.9	29.4
Nyitra	28.8	30.2	Vas	16.7	26.8
Bars	28.7	25.7	Háromszék . .	15.9	16.4
Udvarhely . .	27.7	27.3	Csik	15.3	21.1
Bihar	27.6	37.0	Moson	13.2	14.0

Ha e sorozatot egybevetjük azzal, melyben az egyes törvényhatóságok, tekintve az esketési arányt, egymás után következnek, legkevesebbé sem tűnik szembe ama növesztő befolyás, melyet a fiatal korúaknak a házasság terén nagyobb szereplése különben természetesen gyakorol, sem ama megyék nem mutatván mindig magas esketési arányt, melyben a fiatal kor magasabb mérvben van képviselve az évi esketéseknél, sem a fiatalabb házasságok csekélyebb szereplése nem vonván maga után mérsékeltebb esketési arányt, miből világosan ki derül, hogy arra az életkoron kívül még számos egyéb társadalmi mozzanat gyakorol döntő befolyást, azokat pedig csak is a helybeli viszonyoknak tüzetesebb tanulmányozása és a különféle tényezők szorgos kombinálása mellett lehet felismerni, mire azonban egy évnek adatai korántsem elegendők, és a jelen összeállítás is csak annyiban tarthat igényt némi méltatásra, a mennyiben a jövőre alapul szolgáló hasonló összeállítások egybevetéséből folyó következtetések biztosabb levezetésére.

Különben a házasságok közti kedvező korarányossága, mely egyik jellemzője a magyarországi egybekeléseknek, az 1876. évi adatokban is jut félreismerhetlen kifejezésre, a vőlegények jobbjára a magok életkorát közvetlen megelőző korosztályu nőnépességből szemelvén ki hitvestársukat, úgy, hogy rendszeren 5—10 évi korkülönbözet létezik az egybekelő felek közt, a mi következő összeállításból szembeszökőleg tűnik ki; az 1876-ki esketési adatok fonalán százalékok szerint egybekelt:

vőlegény	menyasszonynyal					
	20 éven alulival	20—24 évessel	24—30 évessel	30—40 évessel	40—50 évessel	50 éven fölülivel.
24 éven aluli	50.0	37.4	9.6	2.3	0.6	0.1
24—30 éves	35.7	39.2	20.0	4.3	0.7	0.1
30—40 „	14.9	28.8	27.0	25.3	3.8	0.2
40—50 „	5.2	12.7	17.8	34.9	27.5	1.9
50—60 „	1.6	3.8	7.1	22.9	43.5	20.9
60 éven fölül	1.3	2.1	2.6	10.7	29.7	53.6

A családi állapotot illetőleg az 1876-ki adatok is a tiszta palingam-esketéseknek, nálunk az európai átlag

felé tetemesen emelkedő arányát tüntetik fel, mely ez évben is $12\frac{0}{0}$ -nál magasabbra emelkedik, s habár a fiatalabb kor ujabbán esketési statisztikánkban mérsékeltebb mérvben jelentkezik, még is elég jelentékeny az évi palingam esketések számviszonya, t. i. $28\frac{0}{0}$ ₀₈, vagyis nagyobb, mint legtöbb európai államé, természetes azonban, hogy a testvér országokban, hol még mai nap is oly szembetűnő a fiatal házasulók számaránya és hol a házközösség különösen kedvez az ismétlődő esketéseknek, annyiival nagyobb is a palingam-esketések számaránya, mint az anyaországban, Horvát-Szlavonországban 1876-ban is $34\frac{0}{0}$ ₅-ra menvén a palingam-esketések számviszonya. Magyarországon volt 1876-ban:

tiszta protogam	97,098	vagyis	$71\frac{0}{0}$ ₉₂ -al
» palingam	16,332	»	$12\frac{0}{0}$ ₀₉ »
özvegy férfi hajadonnal	14,102	»	$10\frac{0}{0}$ ₄₅ »
özvegy nő legénynyel	7,479	»	$5\frac{0}{0}$ ₅₄ »

A szorosabb viszonynál fogva, mely a fiatalkorú és a palingam-esketések számaránya közt létezik, a sorozat, mely a palingam-esketésekre nézve törvényhatóságaink közt mutatkozik, jobban vág össze ugyan a fiatalkorúak aránya szerint fennebb közlött sorozattal, mint ez az általános esketési arány szerinti sorrenddel, mindamellett e tekintetben is feltűnő nagy eltérések mutatkoznak, minthogy e mozzanatra is az életkoron kívül még számtalan egyéb társadalmi viszonyok vesznek többé kevesbbé mérvadó befolyást, mint péld. a confessionalis momentum; így a kath. egyház szigoruan ragaszkodván a házasságkötélék felbontatlanságáról való hitelvéhez jóval kevesebb palingam-esketést tüntet fel, mint a két evangélika egyház, és innen van, hogy a tulnyomólag katolikusoktól lakott Somogy, Vas, Veszprém, Fehér, Komárom, Győr, Esztergom stb. megyék, jóllehet a kedvezőbb gazdasági helyzettel dicsekvő megyék közé sorakoznak, aránylag legkevesebb palingam-esketéssel bírnak, míg másutt az átlagos élettartam hossza, az oeconomiai viszonyok és egyéb okok változtatják meg az egyes törvényhatóságoknak az eskető felek kora szerinti sorát, így az 1876-ki adatok fonalán mutatkozó palingam-esketés arányviszonya szerint következőleg sorakoznak az egyes megyék:

	$\frac{0}{0}$		$\frac{0}{0}$		$\frac{0}{0}$
Ung . . .	41.9	B.-Naszód . .	29.0	Csongrád . .	25.6
Szabolcs . .	40.0	Hunyad . . .	28.8	Fogarás . . .	24.9
Bihar . . .	37.4	Torontál . . .	28.7	Pest	24.8
Zemplén . .	36.0	Szoln.-Dob. .	28.5	Bács-B. . . .	24.8
Bereg . . .	35.9	Szeben	28.2	Krassó	24.4
Szilágy . . .	35.4	Mármaros . .	28.2	Csik	24.3
Maros-Torda	34.6	Szepes	28.1	Liptó	24.0
Szatmár . . .	33.2	Borsod	28.0	Tolna	23.7
Udvarhely . .	33.2	Hajdu	28.0	Esztergom . .	23.6
T.-Aranyos .	33.0	Háromszék . .	27.9	Brassó	23.5
Ugocsa . . .	32.9	Gömör	27.4	Győr	23.4
Arad	32.7	Zala	27.2	Zólyom	23.4
Nógrád . . .	32.6	Hont	27.0	Komárom . . .	23.1
Sáros	32.3	Békés	27.0	Pozsony	22.7
Abauj	31.9	Torna	27.0	Fehér	22.4
N.-Küküllő .	31.7	Bars	26.8	Veszprém . . .	22.2
Temes	31.5	Nyitra	26.3	Szörény	22.2
Kis-Küküllő .	30.0	Csanád	26.3	Turócz	22.1
Kolozs . . .	30.0	Baranya . . .	26.1	Vas	21.0
Alsófehér . .	29.8	J.-N.-K.-Szol.	25.9	Somogy	20.7
Heves	29.8	Moson	25.6	Sopron	17.2
Árva	29.2	Trencsén . . .	25.6		

A vegyes házasságok tudvalevőleg nálunk nagyobb mérvben jelentkeznek, mint legtöbb európai államban. Nem hitközöny, sem a hitéletnek elhalványulása, vagy a vallásos érzületnek kihalása, hanem okos türelem, a belső vallásos meggyőződésnek a társas együttlét igényeivel való helyes összhangoztatására irányzott törekvés, valamint a valláskülönbségből eredő nézetkülönbszeteknek ildomos méltatása, mely általán nemzetünk egyik fő jellemvonása, fő oka annak, hogy nálunk a különféle felekezetűek sűrűbben házasodnak össze mint másutt, de az egyes egyházak nem egyformán teszik tul magokat a valláskülönbség emelte korlátokon, hanem hol nagyobb simulékonyságot, hol pedig ellenkezőleg ridegebb elzárkozottságot tanúsítanak, így valamint az 1866-ki év előtti adatok, úgy az 1876-kiak szerint is legbensőbb a vegyülés a róm. katolika és az evangelika egyház hivei közt, kivált az

ágostai hitvallásuak irányában; kevesbbé mutatkozik az a kathol. és görög keletiek közt, s még kevesbbé az utóbbiak és az evangélikusok közt; különben az 1876-ki adatok szerint is jóval több katolikus nő megy evang. vőlegényhez, mint a mennyi evangélikus nő jut katolikus férfinak hitvestársul, így 1876-ban egybe kelt:

	katholikus	görög keleti menyasszonynyal	evangélikus	unitárius	összesen esketés
kathol. vőlegény	—	1010	2363	54	3427
görögkel. »	900	—	186	10	1096
evang. »	2928	143	—	72	3143
unitárius »	59	14	90	—	163
egyéb vegyülettel volt	—	—	—	—	237

összesen: 8066

Ha az 1876-ki évben előforduló 8066 vegyes esketést arányítjuk az összes amaz évben számított 135,011 esketéshez, azt találjuk, hogy közel hat százaléka az esketéseknek vegyes természetű volt, t. i. 5.98⁰/₁₀₀, vagyis minden 16.73-ik esketés vegyes volt. Ezen arányviszony az egyes megyék szerint felette különböző, a szerint természetesen, a mint ama törvényhatóságban csak egy vagy több vallásfelekezet van, s azon számviszony szerint, melyben az egyes felekezetbeliek ama törvényhatóság területén jelentkeznek, a vegyes esketéseknek aránya is felette különböző és minél kizárólagosabbban van az egyik-másik megyében az egyik vagy másik egyház képviselve, annál kisebbre üt ki a számarány; így e tekintetben az 1876-ki adatok fonálán következő a magyarországi megyék sorrendje:

	%		%		%
Háromszék.	15.3	Sz.-Doboka.	10.6	B.-Naszód.	7.2
Alsó-Fehér.	14.6	Borsod.	10.5	N.-Küküllő.	7.1
Fogaras.	14.5	Brassó.	10.4	Fehér.	7.0
Szabolcs.	14.0	Zemplén.	9.8	Szatmár.	6.7
Maros-Torda	14.0	Kolozs.	9.2	Bihar.	6.5
Udvarhely.	13.6	Gömör.	9.1	Békés.	6.1
Kis-Küküllő	12.8	Turóc.	9.0	Veszprém.	6.0
Ung.	12.4	Csanád.	8.9	Zólyom.	5.8
T.-Aranyos.	12.2	Hunyad.	8.2	Ugocsa.	5.7
Abauj.	11.5	Szeben.	8.0	Liptó.	5.6

	%		%		%
Bereg . . .	5.3	Hont . . .	4.0	Torontál . .	1.9
Krassó . . .	5.3	Tolna . . .	4.0	Máramaros	1.9
Pest . . .	5.2	Somogy . . .	3.7	Pozsony . .	1.7
Hajdu . . .	5.1	Temes . . .	3.4	Zala . . .	1.7
Torna . . .	5.0	Győr . . .	3.0	Sopron . . .	1.4
Nógrád . . .	5.0	J.-N.-K.-Szol.	2.9	Trencsén . .	1.3
Komárom . .	4.9	Csongrád . .	2.7	Nyitra . . .	1.0
Szepes . . .	4.5	Szörény . . .	2.5	Árva . . .	0.9
Sáros . . .	4.4	Bars . . .	2.4	Bács-Bodrog	0.9
Arad . . .	4.2	Heves . . .	2.1	Csik . . .	0.8
Szilágy . . .	4.2	Baranya . . .	2.0	Moson . . .	0.8
Vas . . .	4.1	Esztergom . .	2.0		

Az esketéseknél a hivatalos kimutatásban ujabbán oly mozzanat van fel tüntetve, mely eddigelé sem nálunk, sem az osztrák örökös tartományokban nem vétetett fel, t. i. a házassulandók közti rokonsági vagy sógorsági viszony. A mily örvendetes, hogy országos stat. hivatalunk e mozzanatnak fölvételét kezdeményezte, minthogy a közel rokonok közti egybekeléseknek közönségesen visszás hatás sokkott tulajdoníttatni a származandó magzatokranézve, állíttatván, hogy jelesen a siketnémák és a hülyék nagyobb létszáma az efféle házasságok szaporább előfordulásából magyarázható meg, annál sajnosabb, hogy e viszonynak kétségtelen kideríttetésére megkivánt anyakönyvi intézkedések, úgy látszik, nem készítették elő kellő hatálylyal, mert különben megfoghatatlan lenne, hogy oly feltűnő csekély számok kerültek volna színre, így 1876-ban összesen csak 498 esketési esetben sógorsági, és 222 esetben közelebbi rokonsági viszony van kimutatva, jelesen 196 nagybátya és unokahúg közt, meg 26 nagynéne és unokaöcs közt. Ez adatok oly töredékesek, hogy méltán csodálkozni lehet, minek közlik azokat egy hivatalos kimutatásban? lehetetlen, hogy országos stat. hivatalunk ne érezné, miszerint e számok távolról sem felelnek meg a valóznak, legalább ezt a körülményt jegyzetképen fel kellett volna világosítani, nehogy ily alaptalan, teljesen valótlan adatok jó hiszemben elfogadtassanak s tévkövetkeztetések levonására felhasználassanak.

A miért nagyon kívánatos lenne, hogy a vallásminisztérium útján oly intézkedések tétessenek, miszerint minden felekezeti anyakönyvben az erre kívánt rovatok megnyittassanak és azoknak pontos, lelkiismeretes kitöltésére az anyakönyveket vezető lelkészek külön meghagyással határozottan utasíttassanak.

Szintugy uj a kérdéses kimutatásban amaz egyik főrovat, mely a házasságok feloszlását tünteti fel és pedig megkülönböztetésével annak, vajjon halál vagy elválás folytán történt-e? Mennyiben felelnek meg inkább a valónak ezen mint a rokonsági viszonyra újabban nyílt rovatban foglalt adatok, nehéz meghatározni, mindenesetre ama körülmény, hogy elég tekintélyesnek mutatkozik az 1876. folyamában feloszlott házasságok végösszege (111,397) s hogy a halál által feloszlottak száma teljesen összevág az elhunytak közt előforduló ama rovat összegével, mely kimutatja, hogy az elhalálozottak közt hány volt házas állapotú, azt sejteti, hogy abban jóval nagyobb pontossággal jártak el, jöllehet, ama további körülmény, hogy a 111,397 feloszlott házasságból 110,487 halál és csak 910 elválás folytán bomlott volna fel, méltán alapos gyanút kelthet az oly adatnyomozás helyessége iránt, azon roppant számu válóperek mellett, melyek nálunk évenként indíttatnak és pedig rendesen kedvező itélettel végződnek, nem képzelhető, hogy egész Magyarországon egy évben nem több mint 910 házasság elválás folytán érne véget és erre nézve is az anyakönyvet vezetők szigorubb utasítása különösen kívánatosnak látszik. Ha csakugyan halál és elválás folytán 1876-ban 111,397 házasság ért véget, minthogy ugyanaz évben 135,011 uj házassági frigy kötöttetett, mindig még 23,614 esketési többlet maradt, mivel a fennálló házasságok létszáma ez évben gyarapodott.

A mi végre az esketéseknek az egyes évszakok szerinti eloszlását illeti, az 1876-ik évi adatok is ugyanama nagy aránytalanságot tüntetik fel az őszi és téli idény jutaléka közt egyrészt és a nyár-tavaszi osztalék közt másrészt, mely korábbi adatainkból már ismeretes. Magyarországon t. i. mint kiválólag agronom országban, a gazdaközönségnek csak a mezei munkák szünetelésekor lévén ideje és csak aratás megszűnte után lévén pénze is nősülésre, termé-

szetesen legtöbb esketés, kivált a síkon, az őszi és téli időszakban szokott helyt nyerni, mihez még a katolikusoknál a zárt idő folytán az esketéseknek bizonyos hónapokban való összetömrölése járul, úgy, hogy ha az évet két egyenlő részre osztjuk, akkor volt 1876-ban:

tavaszi és nyári szakban, ápril hótól bezárólag	
szeptember hóig	40235 esketés v. 29.8%
őszi és téli szakban október hótól bezárólag	
márczius hóig	94776 » » 70.2 »
együtt	135011 esketés.

És ezen arányviszony elég constans, nálunk évenként 70—72 %-a az esketéseknek október hótól márczius végéig terjedő félévre esvén, holott iparüző országokban a két félévnek osztaléka közt hol teljes egyensúly, hol a tavasz-nyári évszakoknak aránytúl súlyozása mutatkozik. Közgazdasági viszonyaink ennél fogva nem csak az államnak, hanem a társadalmi életnek háztartásában is oly szerepvívő tényező, melynek befolyását nem szabad figyelmen kívül hagyni.

A magyarországi születések száma 1876-ban 623,849-re ment, úgy, hogy már minden 21.⁶⁸ lélekre egy születés jött; új statiszt. érv, hogy nálunk csakugyan oly születési arány létezik, minővel nem találkozni a nagyobb európai államok egyikében sem, de míg rendesen a születések száma az esketések számával egyenlő arányban nő vagy csökken, az utolsó évben azt találjuk, hogy a születések száma ez évben nem csak az utolsó évtized átlagát, hanem annak bármely évét tetemesen meghaladja; így volt:

1867.	506,234 születés,	1872.	563,362 születés,
1868.	557,841 »	1873.	566,792 »
1869.	566,123 »	1874.	572,444 »
1870.	570,692 »	1875.	608,440 »
1871.	591,148 »	1876.	623,849 »
átlag			572,692 »

vagyis 1876-ban 51,157-el több születés fordult elő, mint átlag az utolsó évtizedben, a mi 8.2 %-nyi többletet eredményez és miután a társországokban is a születések 1874—76-ig folyton emelkedő összegeket tüntetnek fel, egész Magyarbirodalomban az utolsó évi születések száma tetemesen meghaladja a korábbi éveket; így volt:

			születés
1874-ben az egész Magyarbirodalomban	651,101		
1875-ben » » »	693,840		
1876-ban » » »	713,156		
ebből 1874-ben Horvát-Slavóniára jut	78,657		
» 1875-ben » »	85,400		
» 1876-ban » »	89,307		

A nagyobb, kisebb propagatív erőre mutató születési arányt tekintve, következőleg sorakoznak az egyes megyék; esik egy születés:

	lakóra.		lakóra.		lakóra.
Csanád . .	16. ₁	Szatmár .	21. ₁	Nógrád . .	23. ₀
Arad . . .	18. ₂	Fehér . .	21. ₂	Maros-Torda	23. ₂
Békés . .	18. ₉	Komárom .	21. ₃	Szörény . .	23. ₄
Bács-Bodr.	19. ₀	Baranya .	21. ₄	Hont . . .	23. ₄
Esztergom	19. ₈	Szilágy . .	21. ₅	Torna . . .	23. ₅
Somogy . .	19. ₈	Bihar . . .	21. ₆	Kolozs . . .	24. ₀
Torontál .	19. ₈	Veszprém .	21. ₇	Háromszék	24. ₀
Szabolcs .	20. ₀	Győr . . .	21. ₈	Turóc . . .	24. ₁
Temes . . .	20. ₀	Sáros . . .	21. ₈	Liptó . . .	24. ₆
Pest	20. ₀	Hajdu . . .	21. ₉	K.-Küküllő	24. ₆
Nyitra . .	20. ₁	Borsod . . .	21. ₉	Krassó . . .	24. ₇
Jász-N.-K.-		Tolna . . .	22. ₁	Brassó . . .	24. ₉
Szolnok .	20. ₅	Abauj . . .	22. ₁	Gömör . . .	25. ₁
Trencsén .	20. ₆	Sopron . . .	21. ₁	Alsó-Fehér	25. ₈
Moson . . .	20. ₆	Ung	22. ₁	T.-Aranyos	25. ₈
Zala	20. ₆	Marmaros .	22. ₂	N.-Küküllő	26. ₅
Bars	20. ₈	Csik	22. ₃	Szeben . . .	26. ₇
Heves . . .	20. ₈	Szepes . . .	22. ₃	Hunyad . . .	27. ₂
Bereg . . .	21. ₀	Zólyom . .	22. ₄	Sz.-Doboka	27. ₆
Csongrád .	21. ₀	Vas	22. ₆	Árva	27. ₉
Ugocsa . . .	21. ₀	Udvarhely	22. ₉	B.-Naszód .	28. ₂
Pozsony . .	21. ₁	Zemplén .	22. ₉	Fogarás . . .	28. ₄

Ha az egyes megyék születési arányukkal nem is tartják meg szigorúan ugyanama sorrendet, melyben, tekintve esketési arányukat jelentkeznek, még is félreismerhetlen e két viszony közt az okilagos összefüggés, nagyjából a születés és esketési arány szerinti sorozat elég összevágónak mutatkoz-

ván. Különben a reproductionalis erőt tanúsító születések nem pusztán az esketéstől, sőt nem is tisztán a házasságtól függvén, s a közgazdasági viszonyoktól sem influaltatván, úgy, mint az évi egybekelések, emezeknél jóval csekélyebb hullámzást mutatnak, az egyes megyék e tekintetben sokkal homogénebb csoportokra oszolván.

Városainkban habár alacsonyabb az esketési arány mint a síkon, még is a születési arány nagyobb, és pedig nem csak egyik-másik népesebb városunkban majd a kifejtettebb ipar- és forgalmi élet, majd a nagyobb számú házasságon kívüli születések folytán, hanem általában véve is; így az önálló törvényhatósági joggal felruházott 25 városban az 1876-ki adatok szerint egy születés esett, és pedig:

a város neve	lakóra	a város neve	lakóra	a város neve	lakóra
Budapest .	18. ₀	Szat.-Németi	22. ₁	Debreczen .	24. ₀
Arad . . .	19. ₀	Baja . . .	22. ₄	Selmeczb. .	24. ₀
N.-Várad .	19. ₀	Kolozsvár .	22. ₄	Temesvár .	24. ₂
Versecz . .	20. ₂	Szeged . .	22. ₄	Pozsony . .	24. ₆
Kassa . . .	20. ₄	Ujvidék . .	23. ₁	Sopron . .	24. ₇
Szabadka .	20. ₅	Komárom .	23. ₁	Pancsova .	25. ₄
Zombor . .	21. ₆	Pécs . . .	23. ₅	Győr . . .	25. ₆
Fehérvár. .	21. ₇	H.-Mez.-Vá.		Marosvásárh.	31. ₉
Kecskemét .	21. ₉	sárhely .	23. ₇		

összesen pedig e 25 városnak 949,031 lakója után 45,034 születés számíttatván 1876-ban, minden 21.₀₇ lakóra jött egy születés, míg az e városokon kívüli 65 megye lakosságára 578,815 születés jutván, csak 21.₇₃ lakóra került egy születés; az országnak átlaga pedig egy születés 21.₆₈ lakóra. Kétséget sem szenved ennél fogva, hogy a városi lakosság közt aránylag több a születés, mint a mezei lakók közt, s minthogy köztük az esketési arány csekélyebb és ebből folyólag a fennálló házasságok száma is kisebb, világos, hogy a magasabb születési arány csakis a törvénytelen ágyúak nagyobb létszámának a szüleménye, mi legkevesbbé sem kecsegtető jelenség.

A finemnek túlsúlyozása a születésnél valamint mindenütt másutt, úgy nálunk is constans tünetnyképen jelentkezik, csak hogy a számbeli túlsúly nálunk jóval mérsékeltebb arányban lép fel, mint akár Ausztriában, akár

a legtöbb európai államban, nyilván, mivel a halvaszülöttek nálunk mérsékeltebb arányviszonyban fordulnak elő, mint másutt, ezek közt pedig legfeltűnőbb a finemnek a nőnem feletti tulsúlya. A nemi arányviszony t. i. mely az összes magyarországi születéseknél észlelhető, évről-évre állandóan a következő: 100 ujszülött leányra jön 105₆ ujszülött gyermek, eme viszony felette csekély eltéréssel, minden egyes év adataiban egyformán és egyenlő számviszonyban jut kifejezésre; így jelesen az 1876-ki évben 303,379 leány, ellenben 320,470 fiu születvén, 100 leány szülöttre csakugyan 105₆ fiu szülött jött; szintugy az egész utolsó évtizedben valamint évenként, ugy az átlag szerint is ez arányviszony észlelhető, az átlagban 278,518 leányszületésre 294,174 fiszületés, tehát 100 leányszülöttre 105₆ fiszülött esvén; és valamint másutt, ugy nálunk is ezen számbeli tulsúly a házasságon kívüli születéseknél valamivel gyengébb mérvarányban jelentkezik, mint a törvényes ágyból származottak közt, jelesen az 1876-ki adatok szerint a törvényes ágyiak közt 100 leányszülöttre 105₇ fiu, ellenben a törvénytelen ágyiak közt csak 105₃ gyermek jött.

A mi a törvénytelen születések számviszonyát illeti, az 1876-ki év felette kedvezőtlen eredményt tüntet fel, ugyanis ez évben a törvénytelen ágyiaknak mind általános, mind viszonylagos száma erősebbnek mutatkozik, mint a milyen volt akár a megelőző évek adatai szerint, akár az utolsó évtized átlaga szerint; ugyanis számított házasságon kívüli születés Magyarországbán:

1867. .	39,793	1872. .	36,524
1868. .	41,511	1873. .	36,642
1869. .	39,465	1874. .	37,284
1870. .	38,961	1875. .	41,025
1871. .	39,097	1876. .	45,966
		átlag:	39,626

A tíz évi átlaghoz mérve 1876-ban 6340-el több törvénytelen születés fordult elő, vagyis számuk az átlaghoz képest 16 százaléknyi gyarapodást mutat, midőn az összes születések ugyanaz évben, szemben ugyanamaz évtizedi átlaggal csak 8₂ % -al gyarapodtak; a törvénytelen születésűek számnövekvése ennél fogva csaknem épen még egyszer akkora, mint a szüle-

tések általán véve, s ehhez képest azoknak az összes születésekhez való számarányuk is rosszabbodott, míg a tíz évi átlag szerint azok 6,9 ‰-al szerepeltek, 1876-ban 7,3 ‰-ra emelkedett ebbeli arányviszonyuk, holott Horvát-Szlavóniában 1876-ban 4515 törvénytelen születés számíttatván, ott csak 5 ‰-ja a születéseknek házasságon kívüli, noha ott is e viszony évről-évre rosszabbodik, még pedig jóval gyorsabb progressióban, mint magában Magyarországon; így volt a társországokban 1874. . 3464 házasságon kívüli születés vagyis . 4,3 ‰
 1875. . 4155 » » » » . 4,8 »
 1876. . 4515 » » » » . 5,0 »
 1877. . 4524 » » » » . 5,4 »

Ebben kétségkívül felismerhető a házközösség-intézmény fokontinti megszüntetésének befolyása, mert kétséget nem szenved, hogy a házközösség-féle intézmény nem csekély mérvben járult hozzá, hogy e viszony az előtt annyira kedvezőnek mutatkozott. Ha az utolsó 1876-ki évnék eredményét úgy az anyaországban, mint a társországokban összefoglaljuk, azt találjuk, hogy az egész magyar birodalomban a törvénytelen születések száma ez évben 50,481-re ment, vagyis az összes az évi születéseknek éppen 7 százaléka házasságon kívüli volt.

A törvénytelen ágyból valók nagyobb létszáma és annak folytonos növekvése, kivált pedig a törvényes ágybeliekhez való arányviszonyuknak folytonos rosszabbodása, kétségkívül súlyos és folyton rosszabbodó közgazdasági és társadalmi állapotokra mutatván, különösen érdekes megvizsgálni, hogy miképen mutatkozik a viszony az egyes törvényhatóságokban; tekintve az ebbeli aránymérvet Magyarország 65 megyéje az 1876-ki adatok szerint következőleg sorakozik:

Háromszék . 10,8	Temes . . . 7,6	Gömör . . . 6,9
Krassó . . 10,7	Abauj . . . 7,5	Arad . . . 6,9
Zala . . . 10,0	Kis-Küküllő 7,4	Szeben . . 6,8
Vas 9,2	Moson . . . 7,4	Bereg . . . 6,8
Udvarhely . 8,6	Trencsén . . 7,2	Szatmár . . 6,8
Csik 8,3	Borsod . . . 7,1	Turóc . . . 6,7
Szabolcs . . 8,0	M.-Torda . . 7,1	Alsó-Fehér. 6,6
Brassó . . . 7,9	Somogy . . . 6,9	Sopron . . . 6,6
Bihar 7,7	T.-Aranyos . 6,9	Torna . . . 6,6

Zólyom . . .	6.6	Ugocsa . . .	5.8	Hunyad . . .	5.2
Esztergom . .	6.5	Szilágy . . .	5.8	Szörény . . .	5.1
Hont . . .	6.3	Szepes . . .	5.8	Győr . . .	5.1
Pest . . .	6.2	Hajdu . . .	5.8	Fehér . . .	5.0
Nyitra . . .	6.1	Pozsony . . .	5.8	Árva . . .	4.9
Torontál . . .	6.1	Bars . . .	5.6	Sáros . . .	4.9
Baranya . . .	6.1	Heves . . .	5.5	Komárom . .	4.7
Veszprém . . .	6.0	Zemplén . . .	5.5	Tolna . . .	4.6
B.-Naszód . .	6.0	Csongrád . .	5.5	Liptó . . .	4.4
Nógrád . . .	5.9	Ung . . .	5.4	B.-Bodrog . .	4.3
N.-Küküllő . .	5.9	Csanád . . .	5.3	Békés . . .	4.0
Máramaros . .	5.9	Jász-N.-Kun-		Szoln.-Doboka	4.0
Kolozs . . .	5.8	Szolnok . . .	5.2	Fogarás . . .	3.4

E sorozat azonban olyan sajátlagos, hogy abból kevesebbé sem ismerhető fel tisztán ama tényezőknek létele és közreműködése, melyek tapasztalás szerint a kérdéses arányviszonyra mérvadó befolyást szoktak gyakorolni, sem a népességnek nagyobb, kisebb tömörülése, sem a közgazdasági helyzet, sem az esketési arány, sem a két nem közti számviszony, sem egyéb momentum, a fennebbi sorozatban nem jut sem egyenkint, sem együttesen véve félreismerhetlen kifejezésre, úgy, hogy a fennebbi közlemény pusztán alapul szolgálhat az ezentul szőnyegre kerülendő hasonló adatokkal való egybevetésre; mert egy évi adat után annál kevesebbé szabad e sorozatot a valónak megfelelőnek tartani, mivel egy évre szóló adatok még az általános tényezők befolyásának megvilágítására sem, annál kevésbbé pedig a különböző helybeli tényezők méltatására nem alkalmasak. Legfeljebb egyik-másik megyében, hol az évi esketések csekély és a törvénytelen születések magas aránya közti összefüggés, hol a közgazdasági állapotoknak, a nemi arálynak, a vallásfelekezeti különbözeteknek, vagy egyéb társadalmi mozzanatnak kihatása némileg felismerhető ama sorrendből, melyet a fennebbi kimutatásban elfoglal, de következtetés abból távolról sem vonható le.

Inkább felismerhető a mondott tényezőknek befolyása az önálló törvényhatósági joggal felruházott 25 városunk ebbeli adataiból, mert ezekben a sűrűbb népesség, a magasabb social igények, a megélhetés és önálló keresethez való jutás-

nak nehezebb volta, szóval a súlyosabb social helyzet a törvénytelen születések számarányát annyira felszöktetik, hogy ebben a társadalmi visszasságok már elég világosan tükröződnek vissza; így az 1876. adatok fonalán a 25 város a törvénytelen születések számaránya szerint ekkép következik egymásután:

	$\frac{0}{0}$		$\frac{0}{0}$		$\frac{0}{0}$
Budapest .	30. ₆	Pécs . . .	14. ₁	Sopron . .	9. ₁
Temesvár .	28. ₁	Sz.-Németi .	11. ₅	Selmeczbánya	8. ₇
N.-Várad .	21. ₂	Marosvásár-		Kecskemét .	8. ₅
Győr . . .	18. ₉	hely. . .	10. ₄	Pancsova .	8. ₂
Arad . . .	18. ₅	Baja . . .	10. ₂	Verecz . .	7. ₂
Pozsony . .	18. ₄	Székesfehérv.	10. ₀	H.-M.-Vásárh.	7. ₀
Kassa . . .	17. ₇	Ujvidék . .	9. ₆	Szeged . .	5. ₄
Komárom .	17. ₀	Debreczen .	9. ₆	Szabadka .	4. ₅
Kolozsvár .	16. ₈	Zombor . .	9. ₃		

Még szembeszökőbb a 25 város és a 65 megye lakossága közt e tekintetben fenforgó különbözet, ha az átlagokat állítjuk egymással szembe; így a 25 városi lakók közt 8389 törvénytelen születés mellett ezek az összes (45,034) születések 18.₆ $\frac{0}{0}$ -át képezik, míg a 65 megyebeli (578,815-re menő) születési esetek közül 37577 törvénytelen levén, csak 6.₅ $\frac{0}{0}$ -al vagy is 12.₁ $\frac{0}{0}$ -al csekélyebb arányban szerepelnek, mint a városokban.

Fellette örvendetes észlelet különben, hogy alföldi magyar városaink e tekintetben oly egészséges, ép viszonyokat tüntetnek fel, jelesen Holdmezővásárhely, Szabadka és a mindentekintetben oly életrevalónak bebizonyult népességű szegény Szegedünk, melyeknek abbéli arányuk jóval mérsékeltebb az ország átlagánál; és egyáltalán magyar népünk józan, erkölcsös életmódja, valamint alföldünk ép társadalmi és gazdasági viszonyai mellett amaz észlelet tanúskodik, hogy az alföldet képező megyékben is, mint Heves, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Csanád, Békés, Csongrád, Bács, Bodrog stb. mindannyiban igen mérsékelt számú törvénytelen születések fordulnak elő, két-három százalékkal kevesebb levén ebbeli arányviszonyuk, mint az országnak átlaga.

Természetes, hogy a halvaszülöttek közt aránylag jóval több törvénytelen ágyból való van, mint az élveszülöttek közt,

egyrészt mivel házasságon kívül a leendő anya nem gondolja méhének tilos gyümölcsét úgy, mint a törvényes anya, gyakran még magzatelhajtási kísérletekkel is károsan hatván be a szülési folyamra, másrészt házasságon kívüli viszonyból a szülő nőnek jóval inkább érdekében fekvén, hogy ama körülmény minden kétséget kizáró módon constatáltassék, miszerint gyermeke csakugyan halva született, a halvaszülettség jellege pontosabban szokott feljegyeztetni, mint házasságban élő szülőknél, kik e körülményt sok tekintetből hajlók inkább elpalástolni, mint híven bevallani; ugyanis az 1876-ik adatok szerint a 45,966 törvénytelen születés közt 1017 halva született és mint-hogy ugyanamaz adatok szerint Magyarországon összesen az évben 7409 halva született számított, köztök a törvénytelen ágyiak 13,7 $\%$ -al vagyis aránylag közel megegyeszer oly nagy számerővel jelenkeznek, mint az élveszülettek közt (t. i. 7,2 $\%$).

Különben az 1876-ki adatok is a halvaszülettek számarányát elég kedvező színben tüntetik fel, átlag 1,2 $\%$ -a az új szülötteknek halvaszületett, szemben 4—5 $\%$ -nyi aránnyal, melylyel rendesen másutt szoktak szerepelni. A kora házasságok, a házasságok közti korarányosság, az ország agrom-jellege, a nőnemnek a mezei munkával való általános foglalkozása, s több más a szülemelő magzat vitálítását biztosító társadalmi intézmény némileg megfejté e viszonyt, jóllehet ama körülmény is látszik közreműködni, hogy e mozzanat nem elég híven jegyeztetik fel egyáltalán, másutt is nem csekély nehézségekkel járván constatálása annak, vajjon forog-e fenn az anyyira kétes »halvaszülettség« esete; a társországokban 1876-ban 891 halvaszületett számítottván, ott éppen csak 0,9 $\%$ -át teszik a születéseknek, és így a magyar sz. korona összes területén a mondott évben 8300 halvaszületett mellett a születéseknek éppen 1,1 $\%$ -ja halvaszületett volt; e tekintetben nem is léteznek nagy eltérések az egyes törvényhatóságok adatai közt, az egyes megyék az 1876-iki adatok fonalán következő arányszámokkal jelenkezvén:

	$\%$		$\%$		$\%$
Szörény. . .	3,4	Heves . . .	2,2	Brassó . . .	2,1
Hajdu . . .	2,6	N.-Küküllő .	2,1	Békés . . .	2,0
Beszt.-Naszód	2,2	Borsod . . .	2,1	Turóc . . .	1,9

	$\frac{0}{0}$		$\frac{0}{0}$		$\frac{0}{0}$
Pest	1.8	Hont	1.0	Csongrád . . .	0.6
Liptó	1.7	Háromszék . .	0.9	Krassó	0.6
Tolna	1.7	Vas	0.9	Abauj	0.6
Szeben	1.7	Torontál . . .	0.9	Szoln.-Doboka .	0.5
Csik	1.6	Árva	0.8	Kolozs	0.5
Gömör	1.4	Veszprém . . .	0.8	Zala	0.5
Esztergom . .	1.3	Szatmár	0.8	Sáros	0.5
Szepes	1.3	Nógrád	0.8	Sopron	0.5
Csanád	1.3	Torna	0.8	Fogaras	0.4
Zólyom	1.3	Bihar	0.8	Temes	0.4
Somogy	1.2	Ugocsa	0.8	Maros-Torda . .	0.4
Fehér	1.2	Bars	0.8	Tord.-Aranyos .	0.3
Nyitra	1.1	Győr	0.8	Alsó-Fehér . . .	0.3
Moson	1.1	Kis-Küküllő . .	0.7	Máramaros . . .	0.3
Komárom . . .	1.0	Trencsén	0.7	Szilágy	0.3
Beregh	1.0	Arad	0.7	Ung	0.3
Szabolcs . . .	1.0	Udvarhely . . .	0.7	Hunyad	0.3
Pozsony	1.0	Bács-Bodrogh .	0.7	Zemplén	0.2
Jász-N.-K.-Sz.	1.0	Baranya	0.6		

Hogy a finemnek túlsúlyozása a halvaszületteknél tetemesen nagyobb, mint a születéseknél általán véve, már fennebb érintettem. Az 1876-iki adatok szerint a viszony úgy áll, hogy 100 halvaszületett leányra 129 halvaszületett gyermek jön, a mi kétségtelen vonatkozással van a gyermekek közt annyival nagyobb halandóságra.

Az utolsó hivatalos kimutatásban a halvaszületteknél még külön fel van véve, hogy köztük hány k o r a s z ü l ö t t volt, eme mozzanat csak ez alkalommal lett legelőször megfigyelve, azzal sem a mi korábbi kimutatásainkban, sem a társországok vagy az osztrák örökös tartományok hasonló kimutatásaiban nem találkozunk. Őszintén örülünk, a hányszor tapasztaljuk, hogy orsz. statisztikai hivatalunk akár az adatnyomozás technikájára, akár a fölvételek terjedelme és módjára nézve valami újat kezdeményez, csak legyen annak fogható eredménye, legyen a kipuhatolt mozzanat akár adminisztratív szempontból, akár a tudomány érdekében valamiképen hasznosítható. Arra azonban szükséges, hogy az ily új intéz-

kedés kellőleg előkészítve, az adatgyűjtéssel foglalkozó organumok eleve kellően instruálva legyenek; mennyiben történt ez a fenforgó esetben a matrikulákat vezető lelkészek irányában, arról nincs biztos tudomásom és így nehéz az ez úton szerzett stat. anyag belértéke felett alapos ítéletet mondani, legalább a mi az esketéseknél új felvételnép hozzájárult, nem igen képes megnyugtatóni a nyert eredmény megbízhatósága iránt; vajjon ugyanez áll-e a most említett rovatra nézve is, bajos meghatározni; taláztatott t. i. ez alkalommal, hogy a 7409 halvaszületett közt 1911, vagyis 25,7% koraszületett volt, föltéve pedig, hogy ez pontos, kétségtelen észleleten nyugszik, több mint egynegyed része az 1876-ik évben mint halvaszületett kimutatottaknak koraszületett lett volna, és a szerint a mint a halvaszülettség fogalma megállapíttatik, meg lehet ítélni, mennyiben járnak el nálunk helyesen vagy helytelenül e rovat kitöltésénél.

Többses születés volt 1876-ban és pedig ikrekkel 8614, és hármassokkal 108; szemben tehát az összes születésekkel, minden 71,5-ik születés többses születés volt, mely arányviszony tetemesen meghaladja az európai átlagot, közönségesen fölvetetvén, hogy átlagban egy többses születés csak minden 83 egész 85egyszerű születésre szokott rendesen számittatni; nálunk tehát évenként 1100—1200-al több ikerszületés fordul elő, mint az európai átlag szerint jutna, világos jeléül amaz, a korábbi évek adatai által is igazolt észleletnek, hogy valamint a termelés összes ágaiban, úgy a népszaporodás terén is nálunk a reproductionalis erő hatályosabb, mint sok más országban. A többses születéseknél a finemnek számbeli túlsúlyozása valamivel erősebb, mint a születéseknél általán véve, és ez az 1876-ki évnek épúgy, mint annak idején a hatvanas évek adataiból egyaránt kitűnik; volt t. i. az ikerszületéseknél 1876-ban 2769 születésnél két fiú

2529 » két leány

3316 » egy fiú, egy leány,

összesen tehát volt 8854 fiú és 8374 leány, vagyis 100 leányszületőre 105,7 gyermek; a 108 hármass születésnél volt 167 fiú és 157 leány, tehát 100 leányszületőre 106,3 gyermek. Legtöbb ikerszületésnél a nem egyenlő arányvegyületben jelen-

kezik, és a hármas születések közül 34 esetben két leány 1 fiú, 32 esetben két fiú és egy leány, 23 esetben három fiú, végre 19 esetben három leány volt a születésnek eredménye.

Vége a mi a születéseknek az egyes évszázadok szerinti eloszlását illeti, ebben jóval nagyobb arányegyenlőség mutatkozik, mint az évi esketéseknél, mint-hogy ezeknél nemcsak az első házasságból valók, vagyis elsőszülöttek, hanem a fennálló házasságokban utószülött, sőt a házasságon kívüliek is az egyformább eloszlásra hatnak ki, mihez járul, hogy a közgazdasági viszonyok arra nem is gyakorolhatnak oly közvetlen befolyást, mint az egybekelésekre, rendesen nagyobb meggondolatlanság és könnyelműség szerepelvén a nemzésnél, mint a házasságkötésnél; így ha az évet két egyenlő szakra osztjuk, számíttatott 1876-ban

tavaszyári félévben ápr. hótól szept. végeig	300,511	születés	vagyis	48.1%
ősz-téli	»	okt. » márcz. »	323,338	» » 51.9 »

Kétségekívül a népmozgalmi adatok közt egyéni, társadalmi és államigazgatási tekintetben legnagyobb fontossággal bír a halandósági viszony. Magas halandósági arány, főleg ha az állandó és évről-évre inkább emelkedő, sajnos social állapotokra, a cultur haladás mögé maradásra vagy csak egyéb szerencsétlen közegészségi helyzetre mutat, míg mérsékelt, folyton csökkenő halálozási arány culturhaladásnak biztos jelzője. — Köztudomású dolog, hogy nálunk a mily kedvezők a többi populationistikai mozzanatok, époly kedvezőtlen a halandósági momentum, tehát épen ama népmozgalmi tényező mutatkozik nálunk mostohább színben, mint fájdalom, mondhatni, Európa bármely államában, mely mai nap egyik kiváló ismérvül szokott felállíttatni a civilisatio és közmíveltségi fok megbírlására. Az 1876-ki évben mérsékeltebb halandóság mutatkozik ugyan, de ez természetes következménye annak, hogy a közvetlenül megelőzőtt négy évet oly rendkívüli nagy halandóság jellegezte, minő nálunk is csak kivételes; rendkívüli pusztítások után másutt is, nálunk is rendesen a szokottnál kedvezőbb mortalitás szokott beállani, mindazok, kik testi szervezetöknél fogva halálra értek, közönségesen már a járványok uralma alatt esvén áldozatul. De még az 1876-ki évek halandósága is absolut és viszonylagos számereje szerint

meghaladja az utolsó évtized négy első évének normalis viszonyát, és tetemesen meghaladja az európai culturállamokban fenforgó arányokat: számított t. i. 1876-ban összesen 478,684 haláleset, vagyis minden 28.₂ lélekre egy haláleset; míg Európában átlag véve csak 39—40, a nyugati culturállamokban épen csak 42—46 lélekre számíttatik egy haláleset, míg tehát átlag Európában a mortalitás 2.₅⁰/₁₀₀-ot tesz, nálunk 1876-ban is mindig még 3.₅⁰/₁₀₀ vagy 1⁰/₁₀₀-al magasabb volt; másképp szólva nálunk az 1876. elején számított 13.525,549 lakóból ugyanaz évben még mindig 135,255-el több halt el, mint a mennyi elhalálozott volna, ha Magyarországnak mortalitása az európai államokénak átlagos niveauján állana.

Miképen emelkedett nálunk fokonként a halálesetek száma 1871—73-ig, midőn tetőpontjára ért, miképen szállt az alá 1874—76-ig, következő összeállításból tűnik ki: volt

1867.	436,434	1872.	580,445
1868.	443,799	1873.	874,055
1869.	424,106	1874.	571,728
1870.	446,085	1875.	501,001
1871.	535,350	1876.	478,684
átlag 529,168			

Az 1876 ki év tehát az utolsó 10 évnek átlagához mérve 50,484-el kevesebb halálesetet tüntet fel, a mi mindenesetre kedves jelenségnek, de korántsem a közgazdasági és közegészségi viszonyok vajmi örvendetes javulásának biztos jelzőjeül tekinthető, mert a cholera pusztításai után, melyek 1870-ben tetemesen nagyobb, sőt 1873-ban exorbitáns mortalitást idéztek elő, igen természetes volt, hogy az a reá következő években sietni fog a rendes mederbe visszatérni; de az 1876-ki évben a közvetlen megelőző évhez képest már nem akkora a leapadás, mint volt 1875-ben, szemben 1874-el, vagy épen ez évben, szemben a szerencsétlen 1873-ki évhez, mert 1874-ben 302,327-el kevesebb halt el, mint 1873-ban, 1875-ben még 70,727-el kevesebb, mint 1874-ben, ellenben 1876-ban már csak 22,317-el kevesebb, mint 1875-ben, úgy, hogy a színvonal elérve látszik lenni, melyre nálunk az évi halandóság rendszeren emelkedni szokott. Miután pedig a társországokban is 1873-tól 1876-ig folytonos apadás észlelhető, egész Magyarbirodalomban a halálesetek 1873. év óta fokozatos apadást mutatnak,

Horvát-Szlavoniában

ugyanis volt 1873-ban 969,788 haláleset, ebből 95,733

1874-ben 659,748 » » 88,020

1875-ben 575,361 » » 74,360

1876-ban 552,979 » » 74,295

A társországokban ennél fogva még csekélyebb volt a javulás az 1876-ki évben, szemközt az 1875-ki évvel, mint nálunk, de ott 1877-ben megint szembetűnőbb volt a további leolvasás, ez évben csak 70,798 vagyis 3497-el kevesebb haláleset számláltatván, mint a megelőző évben. Vajjon nálunk szintén beállott-e ily jelentékeny csökkenés, még nem mondhatjuk meg, az ez évre szóló adatok nálunk még nem kerülván színre.

Az egyes törvényhatóságokat illetőleg különösen érdekes ama sorozat, melyben, tekintve a halandósági arányt, egymásután következnek: abban nemcsak a népesedési mozgalomnak ép vagy kóros volta, hanem a közgazdasági és közmívelődési viszonyoknak is ép vagy kóros volta elég világosan tükröződ-vén vissza; jöllehet erre nézve sem lehet egy évnek adataiból biztos következtetéseket levonni, úgy, hogy a jelen eredmény is csak alapúl szolgálhat a tovább gyűjtendő adatok eredményével való egybevetésre; az 1876-ki adatok szerint a halandósági arányra nézve következőleg sorakoznak az egyes megyék, egy haláleset jött:

lélekre	lélekre	lélekre
Temes . . 21. ₁	Baranya . . 27. ₃	Bereg . . . 29. ₂
Torontál . . 21. ₃	Maros-Torda 27. ₆	Győr . . . 29. ₄
Bács-Bodrog 22. ₃	Komárom . . 27. ₆	Kolozs . . . 29. ₄
Szabolcs . . 24. ₇	Beszt.-Naszód 27. ₇	Jász-N.-Kun 29. ₇
Nógrád . . . 25. ₁	Borsod . . . 27. ₉	Abauj . . . 29. ₈
Arad . . . . 25. ₆	Tolna . . . . 28. ₂	Bars . . . . 29. ₉
Pest-Pil.-Solt 26. ₀	T.-Aranyos . 28. ₅	Szilágy . . . 30. ₀
Moson . . . . 26. ₅	Szol.-Doboka 28. ₅	Szatmár . . . 30. ₀
Torna . . . . 26. ₈	Zemplén . . . 28. ₆	Veszprém . . 30. ₀
Nyitra . . . . 26. ₉	Pozsony . . . 28. ₈	Trencsén . . 30. ₁
Csongrád . . 27. ₀	Ung . . . . . 28. ₉	Zala . . . . . 30. ₃
Csanád . . . . 27. ₀	Krassó . . . . 28. ₉	Fehér . . . . 30. ₅
Heves . . . . 27. ₁	Somogy . . . . 29. ₀	Hont . . . . . 30. ₉
Esztergom . . 27. ₂	Bihar . . . . 29. ₁	Háromszék . 31. ₂

	lélekre		lélekre		lélekre
Szepes . . .	31. ₃	Fogaras . . .	32. ₈	Csik . . .	35. ₄
Ugocea . . .	31. ₄	Gömör . . .	33. ₅	Hunyad . . .	35. ₅
Szörény . . .	31. ₅	Brassó . . .	33. ₅	Szeben . . .	35. ₅
Kis-Küküllő	31. ₈	Liptó . . .	34. ₃	Alsó-Fehér	36. ₃
Udvarhely . .	31. ₉	N.-Küküllő	34. ₅	Vas . . .	36. ₄
Hajdu . . .	31. ₉	Sopron . . .	34. ₅	Máramaros.	36. ₆
Békés . . .	32. ₁	Turóc . . .	34. ₉	Árva . . .	39. ₀
Zólyom . . .	32. ₈	Sáros . . .	35. ₂		

E sorozat, habár nem teljesen összevágó, mégis keveset eltérő ama fennebb közlött sorozattól, melyben a megyék, tekintve a születésarányt, egymásután következnek, a dolog természete szerint ott, a hol több gyermek születik, mivel legnagyobb a halandóság éppen a zsenge koruak közt, magasabb a halandósági arány is és megfordítva; így csakugyan úgy találjuk, hogy ama megyék, melyek az átlag fölé emelkedő születési aránynyal jelenkeznek, mint Temes, Torontál, Bács-Bodrog, Szabolcs, Arad, Csanád, Csongrád, Pest, Heves, Esztergom, Moson, Nyitra stb. épúgy kimagaslanak mortalitásukkal az átlag fölé, míg felső északi megyéink Árva, Turóc, Liptó, Gömör, valamint a Királyhágón túli megyék Alsó-Fehér, Hunyad, Szeben, Csik, Brassó, Fogaras stb., valamint csekélyebb, tetemesen az átlag mögött maradó születési, úgy szintén az átlag mögött tetemesen elmaradó, mérsékeltbb halálózási aránynyal is jelenkeznek, és a megyék zöme, melyek a születési átlag körül csekély eltéréssel in plus vagy in minus ingadoznak, a mortalitásra nézve is többé-kevesbbé az átlag köré tömörülnek. Vannak ugyan és pedig számos kivételek, mint péld. Nógrád, Torna, Maros-Torda, Besztercze-Naszód, Torda-Aranyos, Szolnok-Doboka stb., melyek habár mérsékelt születési aránynyal bírnak, mégis nagy mortalitást mutatnak, és még jóval több oly megye van, melyek habár magas propagatív erővel dicsekesznek, mégis elég mérsékelt a halandósági arányuk, mint péld. Somogy, Zala, Vas, Fehér, Veszprém, Sopron, Jász-N.-Kun, Hajdu, Bars, Bereg, Zólyom, de kivált Békésmegye, tehát leginkább oly törvényhatóságaink, melyek köztudomás szerint a gazdaságilag legjobban situált megyék közé valók, úgy, hogy ebben félreismerhetlenül kifejezésre jut

amaz okilagos összefüggés, mely a közgazdasági állapotok közt egyrészt és a halandósági viszony közt másrészt, kétségkívül másutt is, nálunk is mutatkozik.

Mennyivel magasabb nálunk is a halandóság a városi mint a mezzei lakók közt, azt csak az önálló törvényhatósági joggal felruházott 25 város adatai után vagyunk képesek megítélni, ezek pedig az 1876-ki adatok szerint következő arányokkal jelenkeznek; jött egy haláleset:

	lélekre		lélekre		lélekre
Versecz . .	18. ₀	Ujvidék . .	23. ₅	Szatm.-Ném.	27. ₇
Pancsova . .	18. ₉	Baja . . .	24. ₃	Debreczen .	28. ₇
Budapest . .	20. ₆	Temesvár . .	24. ₄	Fehérvár . .	29. ₁
Nagyvárad .	21. ₃	Zombor . . .	24. ₇	Holdm.-Vá-	
Szabadka . .	22. ₅	Pécs	25. ₀	sárhely . .	29. ₇
Arad	22. ₆	Győr	25. ₂	Selmeczb. .	29. ₉
Kassa	22. ₇	Marosvásár-		Komárom . .	30. ₀
Kolozsvár . .	22. ₈	hely	25. ₇	Szeged . . .	32. ₈
Pozsony . .	23. ₀	Kecskemét .	27. ₃	Sopron . . .	36. ₁

Világos tehát, hogy kevés kivétellel csaknem minden városban magasabb halandósági aránnyal találkozni, mint ama megyében, melynek területén az illető város fekszik, és rendesen itt is a születési és halálozási arány közti összefüggés észlelhető; különben e tekintetben is örvendetes jelenség, hogy alföldünk magyar városai, jelesen Kecskemét, Debreczen, Holdmező-Vásárhely, de különösen Szeged városa aránylag kedvezőbb viszonyt tüntetnek fel, mindegyikben mérsékeltebb levén a mortalitás, mint az illető megyében.

Hogy mily különbség létezik e tekintetben a mezzei és városi lakosság közt egyáltalán véve, még jobban szembetűnik, ha a fennebbi 25 városnak átlagát az ország és a megyék átlagával szembesítjük; ugyanis Magyarországnak az 1876. elején számított 13.525,459 lakója közt 478,684 haláleset fordulván elő, mint fennebb kimutattuk, 28.₂ lakóra jön egy haláleset, ellenben a 25 városi törvényhatóság 949,031 lakója közt 39,706 haláleset számíttatván már minden 23.₉ lakóra, ellenben e városi népességen kívüli 65 törvényhatósági 12.576,428 főre menő népesség közül 438,978 halván el, csak 28.₆ lakóra számítható egy haláleset, a különbözet tehát a 25 városi és a

65 megyebeli lakosság mortalitása közt $= 0,7\%$, vagyis minden 10,000 lakó közt a 25 városban átlag 70-el több halt el 1876-ban, mint a megyei törvényhatóságok átlagában, mi a városi népességnek nagyobb halandóságát elég világosan tünteti szembe, sőt némelyekben, mint jelesen Versecz, Pancsova, Pozsony, Marosvásárhelyt — oly aránytalanság van a születési és halandósági viszony közt, hogy ez utóbbi, legalább 1876-ban meghaladja az előbbi, s így e városokban népgyarapodás helyett, a mondott évben is népfogyatkozás állott be, miről még alantabb többet.

Magyarország kedvezőtlen halandósági arányának kétségkívül egyik főoka a nagyobb gyermekhalandóság; míg átlag Európában az évi elhunytaknak 40% -a, nálunk 50% , vagyis 10% -al több az öt éven aluli gyermek, vagyis míg másutt a gyermekek az 5-ik életkorig az egy évben általában kimultaknak kétötöd részét képezik, nálunk éppen fele az elhunytaknak az ily zsenge koruak közül kerül ki. Ezen arány ugyan nálunk is 1871—74-ig egynehány százalékkal alább szállt, minthogy eme rendkívüli években a cholera és egyéb járványok oly tömegesen pusztítottak és pedig egyaránt a nagyok és aprók soraiban, hogy pusztán e szomorú kiegyenlítés folytán a mondott 4 évi időközben a gyermekkor jutaléka átlag $45,8\%$ -ra súlyosztatott le, de 1875-ben, mely már nagyjából choleramentes volt, arányosztalékuk megint $46,8\%$ -ra emelkedett, és 1876-ban, mely tekintve a járványok uralmát, még normalisabb év volt, amaz arányviszony, mely azelőtt és az 1867—70-ik évi időszakban is évről-évre mutatkozott, újra és pedig még pregnánsabb mérvben jutott kifejezésre, ez évben t. i. a 478,684 elhunyt magyarországi lakos közt 242,008 gyermek számíttatván egész az 5-ik év végeig, $50,5\%$ -ra ment részesülésük, tehát még fél perczenttel több, mint fele része az elhaltaknak azok sorából került ki, ez tehát nálunk csakugyan a normalis viszony.

Természetes, hogy a magasabb születési arány mellett, mely nálunk egyáltalán mutatkozik, a gyermekek képviselése mindennemű társadalmi mozzanatokban, tehát a kimúlásoknál is erősebb aránymérvben jelenkezik, de a gyermekek nagyobb gondozása mellett e mindenestre sajnos osztalékuk tetemesen

leapasztható lenne, mint ez jelesen a Mózes vallását követő hazánkfiai közt már régóta tapasztalható, és a közegészségi ügyet rendező 1876: 14. t-cz. szigorú végrehajtása mellett jövőben kétségkívül más hitfelekezetűeknél is észlelhető lesz.

Gyermekehalandóság szempontjából az 1876-ki adatok nyomán következőleg sorakozik Magyarországnak 65 megyéje; az 5-ik évig elhunyt gyermek van képviselve:

‰-al	‰-al	‰-al
Bács-Bodrog 59. ₉	Heves . . . 52. ₁	Udvarhely . 45. ₃
Csanád . . . 59. ₂	Arad . . . 51. ₅	Hont . . . 45. ₂
Nyitra . . . 59. ₀	Bars . . . 51. ₂	Szatmár . . 45. ₀
Torontál . . 57. ₈	Sáros . . . 50. ₆	Kisküküllő . 44. ₅
Békés . . . 57. ₄	Abauj . . . 49. ₇	Ung . . . 44. ₅
Pest . . . 57. ₂	Liptó . . . 49. ₃	Zemplén . . 44. ₀
Komárom . 57. ₁	Máramaros 49. ₂	Bereg . . . 43. ₂
Győr . . . 57. ₀	Zala . . . 49. ₁	Kolozs . . . 42. ₇
Pozsony . . 57. ₀	Hajdu . . . 48. ₈	Gömör . . . 42. ₄
Fehér . . . 56. ₈	Turócz . . . 48. ₆	Szeben . . . 42. ₃
Moson . . . 56. ₄	Zólyom . . 48. ₄	Ugocsa . . . 42. ₀
Somogy . . . 56. ₀	Háromszék . 48. ₃	Árva . . . 42. ₀
Csongrád . 55. ₅	Brassó . . . 48. ₁	Alsó-Fehér . 41. ₀
Tolna . . . 55. ₁	Szabolcs . . 48. ₀	Krassó . . . 41. ₀
Jász-N.-Kun 54. ₆	Nógrád . . . 47. ₉	Nagyküküllő 40. ₈
Esztergom . 54. ₅	Torna . . . 47. ₂	Szilágy . . . 39. ₅
Baranya . . 54. ₃	Vas . . . . 47. ₂	Szol.-Doboka 39. ₂
Sopron . . . 53. ₇	Maros-Torda 46. ₉	Fogarás . . . 39. ₁
Veszprém . 53. ₅	Szörény . . . 46. ₇	Tord.-Arany. 38. ₅
Trencsén . 52. ₆	Csik . . . . 46. ₆	Hunyad . . . 36. ₇
Szepes . . . 52. ₆	Borsod . . . 45. ₈	Besztercze-
Temes . . . 52. ₂	Bihar . . . . 45. ₆	Naszód . 36. ₀

Mind ama megyék, melyek még a magas átlag felett tetemesen emelkedő gyermekhalandósággal bírnak az általános halandóságnál is első sorban, a melyek pedig kedvezőbb viszonyt tüntetnek fel, az általános halandóságnál utolsó sorban jelennek, vagy a mennyiben a kettő közt nem látszik összhangzat létezni, bizonyosan a születési sorozat képes megmagyarázni a különbséget, mint például Békés megyénél, mely dacára annak,

hogy az általános halandóságra nézve kedvezőbb viszonyban van, még is rendkívüli nagy gyermekhalandóságot mutat, mert rendkívüli magas születési aránynyal bir és alföldünk megyéi egyáltalán mint Temes, Torontál, Csongrád, Csanád, Bács-Bodrog stb. magas születési arány mellett nagy gyermekhalandóság és époly nagy általános halandóság által tűnnek fel, míg északkeleti és északnyugati megyéinkben, valamint a Királyhágón-túliakban mérsékeltébb születési aránynyal, mérsékeltébb gyermekhalálozás és általán kedvezőbb mortalitás karöltve jár; az őstermelés minden egyéb ágaiban a jelzett megyei csoportok közt mutatkozó különbözet, t. i. egyrészt a gyors productio és reproductióval járó gyors fogyasztás, másrészt a lassabb termeléssel összekötött nagyobb állandóság és fenmaradási hajlam, mint megismertető jelleg némiképen a népszaporodás terén is észrevehetővé válik.

Gyermekhalandósági tekintetben az átlagos arányra nézve alig forog fenn különbség a megyei és városi lakosság közt, az utóbbiakban 1876-ban 39,706 elhunyt közt 20,142 gyermek számittatván egész az 5-ik évi életkorig, arányosztalékuk 50.6 $\frac{0}{10}$, tehát csak egytized százalékkal több, mint az országban átlag, sőt a mennyiben az önálló törvényhatóság gyanánt levő 25 városnak absolut halandósága, mint fennebb láttuk, annyival erősebb, mint a megyéké, a gyermekhalandóság egyenlő arányviszonyánál fogva valamivel csekélyebb még a városokban, mint a megyékben, a mi a városbeli törvénytelen születéseknek is annyival magasabb arányviszonya mellett csak is ugy magyarázható, hogy a városokban a bővebb mérvben kínálkozó és készségesebben igénybe vétetni szokott orvosi segély hihetőleg arra mérséklő befolyást vesz; a nagyobb városokban levő gyermek-kórházak, valamint az a körülmény is, hogy a népesebb városokból sok gyermek kidajkálás végett a szomszéd falukra szokott jutni, s ott meghalván, ama mezői község rovására szokott esni, szintén nem csekély mérvben apasztván a városbeli gyermek-halandóság aránymérvét; az 1876-ki adatok szerint a 25 város e tekintetben következőleg sorakozik:

	$\frac{0}{0}$		$\frac{0}{0}$		$\frac{0}{0}$
Versecz . .	57.5	Pécs . . .	49.3	Győr . . .	46.3
Debreczen .	57.4	Kolozsvár .	49.0	Temesvár .	45.7
Szabadka .	55.7	Zombor . .	43.7	Ujvidék . .	45.6
Keckskemét .	53.8	Hold-Mező-		N.-Várad .	44.8
Budapest .	52.5	Vásárhely	48.7	Pancsova .	44.7
Fehérvár .	51.2	Pozsony . .	47.6	Selmecz . .	42.8
Szeged . .	51.2	Arad . . .	47.2	Komárom .	42.7
Kassa . . .	50.8	Szatmár-N.	46.8	Maros-Vá-	
Baja	50.2	Sopron . .	46.7	sárhely .	41.6

Tehát kevés kivétellel jobbára az országos átlag mögött maradnak, míg a megyék közül, mint fennebb ki van mutatva, 25 megye emelkedik az átlag fölé, mi a fennérített populacionistikai momentumon kívül, nyilván a közegészségügy eddigi szervezetlen állapotában, az orvosi személyzet csekély létszámában és azoknak ritkább igénybevételében leli egyik sajnós forrását.

A nemi különbséget illetőleg, az 1876. évi adatok úgy az 5-ik évi életkor végéig elhalt gyermekekre nézve, mint az elhunytakra nézve egyáltalán ugyanazon arányviszonyt tüntetik fel, mely már a hatvanas évi adatokból, mint mortalitásunk nemi arányának egyik jellemzője vala felismerhető. 1876-ban is az ötödik évi életkorig elhunytak közt 100 leányra 114.2 gyermek és korra való tekintet nélkül, az összes elhunytak közt 100 nőneműre 110 finemű esvén, vagyis a finemnek az elhalálozásnál tetemes számu tulsulyozása főleg a gyermekkorban jelenleg is halandósági viszonyainknak egyik jellemvonása. Az utolsó hivatalos kimutatásban az ötödik éven túl elhunytakra nézve még a családi állapot fel van véve, oly mozzanat, mely az előtt nem lett kimutatva, sőt a társországokban valamint az osztrák örökös tartományokban mai napig sincsen figyelemre méltatva; újra tehát országos stat. hivatalunk kezdeményezésével és pedig ez alkalommal mondhatni eredményes iniciatívával találkozunk, legalább a közlött adatoknak összevágó és a népesség közti különbözetekhez mért arányos volta után azt lehet következtetni, hogy a számok megfelelnek a valónak, nyilván mivel az anyakönyvekben minden halálozási esetről híven szokott feljegyeztetni, vajjon az

illető nős, nőtlen, vagy özvegy állapotu volt-e, mely körülmény könnyebben is kipuhatható, könnyen be is jegyezhető. Az 1876-ki adatok szerint volt:

nem házas	. 74,071	vagyis 31. ₃ ‰
házas	. 110,487	» 46. ₇ »
özvegy	. 52,118	» 22. ₀ »
együtt:	236,676	az ötödik évi életkoron

túl elhunyt.

A halandóságra vonatkozó 1876-ki adatok legalább az eddigi közlemények szerint egyéb mozzanatokra nem terjeszkedvén ki, nem lehet ezen különben oly annyira fontos népesedési tényezőre nézve többlet felhoznom, még az egyes évszakok szerinti eloszlásuk sincsen kimutatva és így hiányzik a stat. anyag ezen és a születéseknek az egyes évszakok szerinti eloszlása közti viszonylatnak megvilágítására, de kínálkozik még ezen szűkebb marokkal nyújtott adatkészletben is mód és eszköz a születéseknek a halál esetekkel való egybevetésével a többlet vagy kevesblet kipuhatolására, vagyis a népmozgalmi mérlegnek felállítására úgy tekintve az egész országot, mint annak egyes törvényhatóságait.

Ha az 1876-ki év folyamában ujszülöttek számából levonjuk az ugyanaz év alatt elhaltakét vagyis 623,849-ből 478,684-et, marad 145,165 többlet, a mi szemben az 1876-ki év elején talált magyarországi népességgel 1.₀₇ ‰-nyi gyarapodást jelent. Ez oly szaporodási arány, mely teljes összhangzásban áll a hatvanas években volt átlagos népnövekvési aránynyal de az utolsó népszámlálás óta eddigelé még egy évben sem lett elérve; ugyanis volt az egész országban:

		növekvési arány
1870-ben	. 124,607 többlet vagyis	+ 0. ₉₂ ‰
1871-ben	. 55,798 » »	+ 0. ₄₀ »
1872-ben	. 17,083 hiánylat »	— 0. ₁₂ »
1873-ban	. 307,263 » »	— 2. ₂₃ »
1874-ben	. 716 többlet »	+ 0. ₀₁ »
1875-ben	. 107,439 » »	+ 0. ₈₀ »
1876-ban	. 145,165 » »	+ 1. ₀₇ »
	109,379 » »	+ 0. ₈₀ »

Az utolsó népszámlálás óta egész 1876. végéig, tehát 7 éven át Magyarország népessége összesen csak 109,379-el szaporodott, a mi átlag egy-egy évre alig tesz többlet mint egy

tized százalékot; miért Magyarországnak absolut népessége, mely a népszámlálás szerint 1870. elején 13.561,245 főre ment, 1877. elején nem többre emelkedett, mint 13.670,624 főre, ugyanezen szám a szóban levő hivatalos közleményben is előfordul, holott ama statistikái kézikönyvben, mely hivatalos lenne hiteles alapokon az osztrák-magyar monarchiának az 1867—1876-ki korszakáról szóló stat. vázlatát nyújtani, és mely a két államterület stat. hivatalainak szerkesztése alatt a múlt évben jelent meg, Magyarországnak az 1876-ik év végével való nép száma 13.724,442 fővel van kimutatva, nyilván mivel tavaly Keleti tagtársunk még nem tudta biztosan, hogy milyen eredmény fogott mutatkozni; az 1876-ik évi népmozgalomnak akkoron már begyűjtött, de még teljesen össze nem állított adatai után; mindenesetre sajnos, hogy két ugyanazon forrásból meritett hivatalos közlemény közt ebben úgy mint sok másban nincs teljes összhangzás és egybevágó számösszegi egyenlőség; kétségtől az évkönyvnek szóban forgó füzetében foglalt számadatot helyesebbnek kell tartanunk, és így 1877. év elejére csakugyan nem vehetünk fel többet, mint 13.670,624 főre menő magyarországi népességet.

Valamint az üzleti élet körében az évi mérlegnek activ vagy passiv volta az év folyamában előfordult kedvező vagy kedvezőtlen momentumokra enged következtetést, úgy a népesség folyamában is a szerint, a mint a mérleg valamely évben többet kevesebbet activ, vagy passiv módon záródik le, méltán áll a következtetés a népeletre befolyással birt többé kevesbbé kedvező vagy viszás momentumokra. E szerint tehát érdekes megvizsgálni, hogy mint záródott le ez a populationistikai mérleg az 1876-ki év végén az egyes magyarországi törvényhatóságokban.

Sajátszerű észlelet, hogy ez évben a megyei népesség minden tekintetben jóval kedvezőbb eredményt mutat fel, mint a külön törvényhatóságot képező 25 városnak a népe, mig t. i. az 1876-ban az egész országban átlag $1.07 \frac{0}{100}$ -al gyarapodott a létszám, a 65 megyéé $1.11 \frac{0}{100}$ -al, ellenben a 25 városé csak $0.56 \frac{0}{100}$ -al növekedett, vagyis a megyebeli népnövekvés aránylag éppen még egyszer oly erős volt, mint a városbeli, holott másutt rendszeren az ellenkező észlelet áll, és még a 65 megye

közül csak egyben volt hiánylat és csak 8-ban nem nagyobb gyarapodás mint fél százalék, a többi 56-ban pedig az átlaghoz közeledő vagy azt többet kevesebbet meghaladó arányszázalék, a 25 város közül 5-ben határozott kevesebbet, 6-ban alig észrevehető felette csekély, s csak háromban az ország átlagán vagy azon fölül álló gyarapodás mutatkozik.

Jelesül a megyék közt első helyen sorakozik Csongrád megye, mely elég nagy halandósággal bir ugyan, de rendkívüli magas születési arányánál fogva 2.2 ‰ -nyi népnövedéket mutat fel, következik utána Békés, szintén magas születési és elég kedvező halandósági aránya mellett 2.1 ‰ -nyi szaporulattal, Máramaros, Sáros, Csik, Vas, Somogy és Sopron kedvezőbb mortalitás folytán 1.7 illetőleg 1.6 ‰ -nyi növekvéssel; Ugocsa, Zala, Trencsén, Arad és Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyék 1.5 ‰ -nyi; Bars, Hajdu, Zólyom, Fehér 1.4 ‰ -nyi; Esztergom, Szepes, Bereg, Veszprém, Szilágy, Turóc 1.3 ‰ ; Nyitra, Szathmár, Bihar, Udvarhely, Pozsony, Abauj, Győr 1.2 ‰ -nyi; Alsófehér, Liptó, Heves, 1.1 ‰ ; Baranya, Szörény, Pest, Komárom, Hont, Árva, Brassó, Ung, Moson, épen 1 ‰ -al; Tolna, Csongrád, Háromszék, Szabolcs, Borsod, Gömör, Kis- és Nagy-Küküllő, Szeben 0.9 ‰ -al; Zemplén és Hunyad 0.8 ‰ ; Kolozs és Bács megye 0.7 ‰ -al; Maros-Torda 0.6 ‰ ; Krassó és Torna 0.5 ‰ ; Torda-Aranyos, Fogaras, Nógrád és Torontál 0.3 ‰ ; Temes 0.2 ‰ ; Szolnok-Doboka végre 0.1 ‰ -nyi gyarapodással, az egy megye pedig mely még 1876-ban is népfogyást mutat Besztercze-Naszód 80 -al vagyis 0.8 ‰ -al kevesebb lévén az évi születés mint haláleset.

Az önálló törvényhatósági joggal felruházott 25 város közül csak háromban mutatkozik egy százaléknál nagyobb növekvés, t. i. Szegeden 1.4 ‰ -al, Sopronban 1.2 és Székes-Fehérvárott 1.1 ‰ ; háromban t. i. Komáromban, Kecskemét és Szatmár-Németiben 0.9 , háromban u. m. Aradon, Selmecezen és H.-M.-Vásárhelyt 0.8 ‰ , a fővárosban Budapesten 0.7 ‰ , Debreczenben 0.6 , Kassán, Nagy-Váradon és Zomborban 0.5 ‰ , ellenben Pécs, Baja és Szabadka városokban csak 0.2 illetőleg 0.3 ‰ , Kolozsvárott, Ujvidék és Temesvárott épen csak 0.04 és 0.07 ‰ -nyi szaporulat mutatkozik, míg Győrött, Vercseczen és Marosvásárhelyt 0.6 , illetőleg 0.7 , végre Pancsova vá-

rosában épen 1.3 $\frac{0}{10}$ -nyi népfogyás az 1876-ki népmozgalomnak az eredménye.

Jóval szomorúbb még az eredmény és pedig úgy a városokat, mint a megyéket illetőleg, ha az 1870. óta egész 1876-ig lefolyt összes hat évi időkörnek népmozgalma szerint állittatik fel a mérleg, s e tekintetben különösen dicséretre méltónak tartjuk országos stat. hivatalunk abbeli fáradozását, hogy a mai territorialis beosztás szerint, minden egyes megyére és önálló törvényhatóságot képező városra nézve kiderítette a lakosság számát, a mint az onnan 1870-től kezdve egész 1876. végéig a népmozgalmi eredmény nyomán maradó többlet vagy hiánylat szerint minden egyes év végén mutatkozott, s melyszerint következőleg pontosúl össze a végeredmény :

	lakók száma 1870. elején	1876. végén	hét évi növ. v. ap. általán	$\frac{0}{10}$	egy évi átlag növekvés
a 65 megyében	12.606,763	12.716,265	+109,502	+0.81	+0.11 $\frac{0}{10}$
a 25 városban	954,482	954,359	— 123	—0.91	
Magyarországban :	13.561,245	13.670,624	+109,379	+0.80	+0.11 $\frac{0}{10}$

Sora az egyes megyéknek az e tekintetben lehangyatló irányban a következő :

megye neve	1870. elején	1876. végén	7 évi növ. v. apadás
Sopron	209,050	227,713	+8.9 $\frac{0}{10}$
Fehér	173,551	188,439	+8.6 »
Pozsony	250,837	270,437	+7.8 »
Vas	351,602	357,060	+7.7 »
Komárom	129,116	139,054	+7.6 »
Győr	83,602	89,940	+7.5 »
Bars	137,191	147,004	+7.1 »
Csongrád	95,886	102,468	+6.8 »
Esztergom	67,024	71,349	+6.4 »
Moson	75,486	80,162	+6.2 »
Veszprém	201,431	213,910	+6.1 »
Nyitra	361,005	382,928	+6.0 »
Csik	107,285	113,203	+5.5 »
Máramaros	220,506	231,952	+5.2 »
Trencsén	248,626	260,840	+5.0 »
Tolna	220,740	232,981	+5.0 »
Sáros	175,292	183,396	+4.6 »
Zala	333,237	346,766	+4.0 »

megye neve	1870. elején	1876. végén	7 évi növ. v. apadás
Brassó	83,090	86,760	+4. ₀ »
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun	534,548	554,992	+3. ₈ »
Zólyom	98,216	101,856	+3. ₇ »
Somogy	287,555	297,521	+3. ₄ »
Turócz	45,346	46,856	+3. ₃ »
Békés	212,973	219,948	+3. ₂ »
Udvarhely	105,467	108,665	+3. ₀ »
Háromszék	125,581	129,721	+3. ₀ »
Szepes	175,061	180,236	+2. ₉ »
Árva	82,364	84,584	+2. ₇ »
Szörény	104,900	107,692	+2. ₆ »
Csanád	94,658	97,055	+2. ₅ »
Liptó	79,237	81,226	+2. ₅ »
Jász-Nagy-Kun-Szolnok	258,553	265,061	+2. ₅ »
Fogaras	86,943	88,949	+2. ₃ »
Bács-Bodrog	491,614	501,552	+2. ₀ »
Hajdu	119,548	120,793	+1. ₀ »
Hont	101,944	102,885	+0. ₈ »
Heves	208,500	209,642	+0. ₅ »
Ugocsa	67,498	67,746	+0. ₃ »
Besztercze-Naszód	96,339	96,140	—0. ₂ »
Baranya	261,643	260,426	—0. ₄ »
Ung	130,032	129,312	—0. ₅ »
Abauj	144,924	143,953	—0. ₆ »
Bereg	159,233	158,105	—0. ₇ »
Torontál	529,540	524,944	—0. ₈ »
Maros-Torda	152,949	151,738	—0. ₈ »
Szeben	145,523	144,177	—0. ₉ »
N.-Küküllő	137,610	136,284	—0. ₉ »
Szolnok-Doboka	210,597	207,378	—1. ₄ »
Torda-Aranyos	137,856	135,619	—1. ₆ »
Borsod	195,037	191,384	—1. ₈ »
Alsó-Fehér	188,702	185,125	—1. ₉ »
Kis-Küküllő	100,161	98,216	—1. ₉ »
Gömör	173,438	169,967	—2. ₀ »
Zemplén	292,771	285,335	—2. ₅ »
Kolozs	177,883	173,329	—2. ₅ »

megye neve	1870. elején	1876. végén	7 évi növ. v. apadás
Szatmár	290,530	279,598	—3. ₁ »
Szabolcs	218,791	211,767	—3. ₂ »
Torna	23,176	22,261	—3. ₉ »
Nógrád	198,269	190,317	—4. ₀ »
Krassó	274,811	263,722	—4. ₀ »
Temes	357,375	340,807	—4. ₆ »
Hunyad	257,557	244,312	—5. ₁ »
Szilágy	194,595	182,234	—6. ₃ »
Arad	289,381	268,705	—7. ₂ »
Bihar	470,687	427,740	—9. ₁ »

Tehát 27 törvényhatóságban a mostoha 7 évfolyam alatt pozitív veszteség és 38-ban nagyobb kisebb növedék mutatkozik, legnagyobb a Duna jobb oldalán, meg az észak felé elterülő megyékben.

A törvényhatósági joggal felruházott 25 városé pedig a következő:

	1870. elején	1876. végén	a 7 évi növ. v. apadás
Szeged	70,179	73,613	+4. ₉ ⁰ / ₀
Székes-Fehérvár . .	22,683	23,746	+4. ₇ »
H.-M.-Vásárhely . .	49,153	51,257	+4. ₃ »
Kecskemét	41,195	42,824	+3. ₉ »
Sopron	21,108	21,857	+3. ₅ »
Selmeczbánya	14,029	14,202	+1. ₂ »
Versecz	21,095	21,339	+1. ₁ »
Szabadka	56,323	56,857	+0. ₉ »
Baja	18,110	18,924	+0. ₅ »
Debreczen	46,111	46,173	+0. ₁ «
Komárom	12,256	12,251	— »
Győr	20,035	19,772	—1. ₃ »
Ujvidék	19,119	18,924	—1. ₀ »
Budapest	270,685	266,157	—1. ₆ »
Pécs	23,863	23,372	—2. ₀ »
Kassa	21,742	20,968	—3. ₆ »
Pozsony	46,542	44,436	—4. ₀ »
Pancsova	16,888	16,190	—4. ₁ »
Kolozsvár	26,382	25,175	—4. ₅ »

	1870. elején	1876. végén	7 évi növ. v. apadás
Szatmár-Németi	18,352	17,213	—6.2 ⁰ / ₀
Maros-Vásárhely	12,678	11,907	—6.1 »
Zombor	24,309	22,837	—6.0 »
Arad	32,725	30,319	—7.0 »
Temesvár	32,223	29,770	—7.6 »
N.-Várad	28,698	25,037	—12.8 »

Általános visszapillantásban az eddig tárgyaltak folyamánaképen constatálhatjuk, hogy az 1876-ki év, tekintve a halandósági arányt, valamint a születési többletből származó növedéket, normalis évnél jellegével látszik bírni ugyan, mindazonáltal legkevesebbé sem tekinthető jobbrafordult, kedvezőbb közgazdasági állapotok jelzőjének.

Ugyanis a közgazdasági viszonyoknak ép vagy kóros volta leghelyesebben ismerhető fel az évi esketések hullámszámból, mert abban inkább kifejezésre jut a nagyjából oekonomiai érdekek által befolyásolt szabad emberi akarat; könnyebb vagy nehezebb megélhetés, bő vagy szűkebb kereset, általános jólét vagy nyomor és inség első sorban hatnak ki az évi esketések létszámára, s azoknak minden, főleg feltűnő ritkulása socialis bajra mutat, kivált agronom országban, hol a közgazdasági állapotok rosszabbodása nem annyira az esketési arány sülyedésében, mint inkább a halandóság emelkedésében, a halálesetek meg a születések közti viszonylatnak megzavarásában szokott nyilvánulni.

Midőn tehát egyrészt korábbi évek adatai után, sőt mindennapi tapasztalásból tudjuk, hogy nálunk a közgazdasági viszonyok rosszabbodása az évi esketések hullámszámban csakugyan nem válik egykönnyen érezhetővé, másrészt pedig azt találjuk, hogy az 1876-ki, különben elég normalis évben 12,432-vel kevesebb esketés volt, mint a közvetlen előtte való évben és 11,505-el kevesebb mint átlagban a megelőző évtized bármely évében, akkor az esketések ily szokatlan, ily rohamos hanyatlásában nem ok nélkül aggasztó symptomát keresünk, mert méltán azt kell következtetnünk, hogy a rendkívüli hitel- és üzletválság, az általános kereset-pangás és termelési elfásultság, mely 1873. óta valamint Lajtán-tul, ugy nálunk is mind szélesebb körökbe elterjed, újabban még az addig

megkímélve maradt mezőgazdasági élet összes rétegeibe is behatolván, valóságos socialmarasmus gyanánt folyton fogyasztja a különben szivós természetű magyar nemzet élet-erejét.

Igenis, a mezőgazdaság hanyatlásához járulván az évről-évre nagyobbodó közterhek elviselhetlensége, megszűnt nálunk a síkon is az ottan előbb található volt megélhetési könnyűség és azzal a megnövsülés lehetősége; megszűnt a gazda közönségnek, főleg a kisbirtokosnak munkáskezerekre való szorultsága és ezzel elesett a házasságnak mint az olcsó és biztos munkaerő forrásának szükségessége.

Erre ama körülmény is mutat, hogy a fiatal korúaknak az évi esketéseknél való képviselése ujabban tetemesen lejjebb szállt, szemben a hatvanas évekkel 5—6 % -al, sőt szemben az 50-es évekkel 18—19 % -al kevesebb 24 éven aluli vőlegény szerepelvén az 1876-ki esketési lajstromokon; mert habár e viszonyra a védkötelezettségről szóló 1868 ki törvény apasztólag hatott is ki, ily aránymérvben még sem állott volna be a csökkenés, ha a mezőgazdasági érdekek még mindig annyi fiatal erőre szorulnának, mint ezelőtt.

Esketési viszonyaink romlását ama tünetmenny is tanúsítja, hogy a palingam-esketéseknek nálunk amugy is már felette magas volt számviszonya 1876-ban még tetemesen emelkedett, ez évben már 28 % -a az esketéseknek palingam természetű levén; ha mindjárt magában véve a palingam-esketéseknek magas számaránya nem feltétlenül kedvezőtlen momentum, de ha a fiatalok részeseülési arányának csökkenésével és az általános házassági viszony rosszabbodásával jár a palingam-egybekeléseknek gyarapodása, ez határozottan kedvezőtlen népesedési jelenség.

Nem lenne ugyan nagy baj, ha nálunk elmaradván a sok könnyelmű, elhamarkodott egybekelés, az általános esketési arány alacsonyabb színvonalra szállana alá, sőt nem lenne nagy baj, ha a fiatalok az évi esketésekből való osztalékuk szerényebb arányméreteken jelentkeznek; köztapasztalás és bűnvádi statisztikánk sajnosan tanúsítván, hogy az ily fiatal korban létrejövő házasságok nem bírnak oly erkölcsmentő, erkölcsztisztító hatással, mint a kellő megfontolással, érettebb

korban köttetni szokott házassági frigy; de nem is ebben keressük mi az aggályra való okot, hanem abban, hogy ezen szokatlan és hirtelen beállott arányromlásban, főleg pedig az önálló törvényhatósági joggal felruházott és legéletrevalóbb 25 városunkban tapasztalható esketési hanyatlásban visszatükröztetve találjuk a mélyebben rejlő socialbajok veszélyességének fokozódását; valamint az emberi organismusban a láz gyarapodásában nyilvánulván valamely lappangó bajnak fokozódása, nem maga a láz, sem annak hőmérve nem az, a mi az értelmes orvost aggasztja, hanem az abban jelentkező symptoma és a láznak a veszélyesség jelzőjéül szereplő indicatív természete.

Az esketések ritkulásával karöltve jár másutt is, nálunk is, a törvénytelen ágyuak szaporodása; csakugyan 1876-ban 6340-el több törvénytelen születés fordult elő, mint az egész évtized átlagában, 45,966 születés ez évben házasságon kívüli volt és így arányviszonyuk is erősebb volt, mint bármely előbbi évben, különösen megint a 25 városban; ezekben 18.6 ‰-a a születéseknek házasságon kívüli volt szemben 6.5 ‰-al, mely azoknak jutott a 65 megye népessége közt.

Ha az 1876-ki évnek halandósága kedvezőbb színben jelenkezik is, ez nem nagy vigasztalás, mert ez az 1872 — 74-ig tartott rendkívüli mortalitás után csak természetes következmény, már e trienniumban elpusztulván mindazok, kik testi szervezetök vagy inséges állapotuk szerint halálra érettek voltak, azoktól megszabadulva, a néptest természetesen mérsékeltebb halandóságot mutat, de még ez évben is 135,255-el több hunyt el, mint a mennyi elhalálozott volna, ha e tekintetben Európa átlagos niveauján állanánk; és a gyermekhalandóság is ez évben akkora, sőt még félszázalékkal nagyobb, mint valaha, t. i. 50.5 ‰; a nemi arányra sem állott be semminemű javulás.

Különben az 1876-ki év magában véve még nem képes annyira igazolni közgazdasági viszonyaink feletti aggodalmunkat, mint ha amaz egész időkört végig tekintjük, mely az utolsó népszámlálás, tehát 1870 óta lefolyt; alkotmányos önrendelkezésünk és autonóm gazdálkodásunk e 7 évi korszakában Magyarország népessége összesen csak 109,379 fővel

szaporodott, vagyis átlag egy évben csak valamivel többel, mint egytized százalékkal, és ez is csak némely megyének népnövekvése után. Mig Sopron, Pozsony, Fehér, Vas, Veszprém, Tolna, Moson, Komárom, Esztergom és Győrmegyében az összes hét éven át egészben 6—8°/_o-li, tehát évenként 0°/_o—1°/_o-nyi gyarapodás mutatkozik, és mig Nyitra, Trencsén, Sáros, Zólyom, Szepes, sőt még Árva és Liptó megyék is a 7 éven át harmadfél egész 6°/_o-nyi népszaporodással dicsekszenek, addig másrészt Borsod, Zemplén, Szatmár, Szabolcs, Temes, Hunyad megyék 2—5, sőt Aradmegye 7 és Bihar épen 9°/_o-nyi népfojgyással fejezik be hétévi népmozgalmuk végleges mérlegét. E tekintetben tehát ugyanama szerepváltás állott be, mint a mezőgazdasági ipar terén; valamint a gabnatermelés és baromtenyésztés mezéjén, úgy a populationistika terén is az előbb szerepelt dús megyéink helyébe a Duna jobboldalán elterülő, meg az északnyugati megyék léptek.

Ha nincs is semmi aggasztó eme szerepváltásban, nagyon is sok aggódni való rejlik amaz észleletben, hogy ama 25 város, mely a legislativa által akkor, midőn 45 előbb önálló törvényhatóságkép fennállott város, emez autonóm állásukból, mint erre kevesbbé alkalmas, kimozdított, népszámuk, ipar, gyár és kereskedelmi üzletök, politikai és társadalmi életök, szóval kifejlett városi jellegöknél fogva érdekeseeknek találtattak arra, hogy önálló törvényhatósági állásukban továbbra is meghagyassanak, hogy mondom ezen 25 város annyira szomorú népesedési képet tüntet fel, hogy 1870-től kezdve egész 1876 végeig lakóik számában nemcsak gyarapodás nem, hanem positiv veszteség, t. i. 123 főnyi minus mutatkozik; a 7 évi népmozgalom mérlege ennélfogva a 25 várost egyetemleg véve, hiánylattal fejeződik be.

Egy vigasztaló kedves oldala van ezen árnyképnek, és ez Szeged városának népmozgalma.

Szeged városa, alföldünk eme becses gyöngye, melyet az utolsó katasztrófa óta még jobban tanultunk megbecsülni, 1876-ban is oly egészséges népesedési viszonyokat tüntet fel, mint a többi 24 testvérváros között egy sem; kedvező esketési, elég

magas születési, ellenben felette mérsékelt halandósági arány mellett, lakossága ez évben épen még egyszer akkora arányban gyarapodott, mint a fővárosé; itt Budapesten ez évben a születések többlete csak 0.7% -nyi, Szegeden 1.4% -nyi népszaporodást eredményezvén. A törvénytelen születésű gyermekek számaránya Szegeden kedvezőbb volt ez évben nemcsak mint a többi társvárosok bármelyikében, az egy Szabadkát kivéve, hanem kedvezőbb volt, mint az országban átlag véve és annak 50 megyei törvényhatóságában.

De még jóval inkább szembeszökik Szegednek populationistikai fölénye, ha az 1870—76-ki időszakot vesszük tekintetbe; midőn ez idő alatt, kevés kivétellel, minden népesebb városunk lakói számában megfogyott, midőn nemcsak Pancsova, Szathmár-Németi, Marosvásárhely, Ujvidék, melyek kevesbbé jelenkeznek mint az ipar, kereskedés, forgalom és nagyvárosias jellegnek képviselői, nagyobb-kisebb veszteséget szenvedtek, hanem Győrnek lakossága is és pedig 1.3% -al, sőt Budapesté is (csupán a belterjes szaporodást tekintve) 1.6% -al leolvadt; midőn továbbá Pécs városának lakószáma 2% -al, Kassáé 3.6% -al, Pozsonyé 4% -al, Kolozsváré 4.5% -al, Zomboré 6% -al, Aradé 7 , Temesváré 7.6% -al, sőt Nagyváradé épen 12.8% -al megfogyott; midőn tehát mindezen városokban, melyek pedig mindannyi gyűpontjai a forgalmi életnek, jelentékeny népfogyás állott be, addig Szegednek lakosszáma 70,179-ről 73,612 főre, vagyis 4.9% -al, tehát átlag évenként 0.7% -al gyarapodott. A sanyarú, nehéz 7 év alatt, a midőn a többi magyar városok népe a csapások súlya, a dühöngött járványok uralma alatt összegörnyedezett, Szegednek életereje, mint a pálmafáé, a reá nehezedett viszályok és közterhek súlya alatt folyton nőtt, folyton emelkedett.

Hogy Szeged városa a romok- és iszapból, melyek közé a Tisza árja által sodortatott, fényesebb, szebb és városiasb alakban fel fog támadni, arra époly kedves mint teljes biztosíték kínálkozik magában a szegedi nép életrevalóságában. Nemcsak fejedelmünk királyi akaratja, kormányunk erélye, a meghívott szakférfiaknak a reconstructionalis terv megállapítása körüli tapintatos eljárása, hanem Szeged lakosságának eddig még mostoha körülmények közt is mutatkozott ép,

egészséges népfejlődési műfolyama egy szebb, egy jobb jövőnek biztos záloga.

És e meggyőződés egyike a legkedvesebb vívmányoknak, melyek a jelen, különben búskomor színezetű tanulmányból folyományoznak. Nekünk magyaroknak arra kevesbbé volt szükségünk, mi tudtuk, hogy mit bírtunk Szegeddel a vész előtt, szívünk vérével éreztük, mit veszítettünk vele a vész után; hiszen benne bírta a magyar nemzet egész vérkeringését szabályzó, minden dobogásával magát éreztető szívét, lelkét; itt tehát a példátlan részvét, a segédkezési és áldozathozási készség, mely a szegény napszámos néhány fillérétől kezdve az uralkodó szemében csillogott könyekig, pártállás, nemzetiségi, vallás és vagyonállapoti különbség nélkül hazafias hévvel egyaránt nyilvánult, valamint nem szorult külön ösztönzésre, úgy nem szorul utólag semmiféle igazolásra.

De máskép áll az szemben a külfölddel, a hol, lehet mondani, lázas lelkesültséggel mutatkozott a segélyző részvét, páratlan adakozásokban nyilvánult a segédkező rokonszenv. Ha ott a szerencsétlenségnek rendkívülisége, a katasztrófának méretei, a népnek, szemben a csapással tanúsított bámulatos magaviselete és a magyar nemzet iránt különben is táplált rokonszenves érzület elég indok is volt ezen ritka adakozási mozgalomnak megindítására és ébrentartására, nem lehet másrészt felesleges amaz öntudatnak megszerzése által a Szeged érdekében történeteket utólag igazolni, és általános megnyugvást kelteni az iránt, hogy valamint megérdemlette Szegednek józan, életrevaló népe, hogy újjászületéséhez az egész civilizált világ járuljon, úgy annak multja, a mostoha idők s viszonyok uralma alatt bebizonyult életereje biztosíték arra, hogy Szeged népe maga részéről époly egészséges népfejeményi műfolyam által, minőt eddig tanúsított, ezentul is újjászületését hatályosan fogja előmozdítani. Ez által a külvilágnak könyöradományai termékeny talajba fektetett, helyesen investált oly tőke színében jelentkeznek, mely biztosan és lehető dúsan fog kamatozni; arra pedig a külföld teljes önmegelégedéssel reá fog utalhatni, mindegyik nemes adakozó önön magáról büszkén elmondhatván: quorum et ego pars magna fui.